

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
У ВИЩІЙ ШКОЛІ**

**Матеріали
VII міжвузівського науково-методичного семінару
(м. Київ, 5 грудня 2014 р.)**

Київ – 2015

**Міністерство освіти і науки України
Інститут інноваційних технологій і змісту освіти
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»
Інститут історії України НАН України**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
У ВИЩІЙ ШКОЛІ**

**Матеріали
VII міжвузівського науково-методичного семінару
(м. Київ, 5 грудня 2014 р.)**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ. Матеріали VII міжвузівського науково-методичного семінару (м. Київ, 5 грудня 2014 р.). – К. : НТУУ «КПІ», 2015. – 100 с.

До збірника увійшли тексти доповідей учасників VII міжвузівського науково-методичного семінару «Актуальні проблеми викладання історії України та історії української культури у вищій школі». Розрахований на викладачів вищих навчальних закладів.

*Під редакцією доктора історичних наук, професора
С. О. Костилюк*

**СКЛАД ОРГКОМІТЕТУ МІЖВУЗІВСЬКОГО
НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО СЕМІНАРУ
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
У ВИЩІЙ ШКОЛІ»**

Якименко Юрій Іванович — академік НАН України, доктор технічних наук, професор, перший проректор НТУУ «КПІ» (голова оргкомітету).

Тимофєєв Володимир Іванович — доктор технічних наук, професор, заступник першого проректора НТУУ «КПІ».

Удод Олександр Андрійович — член-кореспондент НАПН України, доктор історичних наук, професор, директор Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, завідувач відділу української історіографії Інституту історії України НАН України.

Пижик Андрій Миколайович — кандидат історичних наук, доцент, заступник декана історичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, секретар Науково-методичної комісії з історії Міністерства освіти і науки України.

Мельниченко Анатолій Анатолійович — кандидат філософських наук, доцент, декан Факультету соціології і права НТУУ «КПІ».

Костилева Світлана Олександрівна — доктор історичних наук, завідувач кафедри історії ФСП НТУУ «КПІ».

Ковальський Борис Павлович — кандидат історичних наук, професор кафедри історії ФСП НТУУ «КПІ», співголова Асоціації істориків вищої школи України.

Рамазанов Шаміль Шахович — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії ФСП НТУУ «КПІ».

Дахненко Марина Володимирівна — завідувач навчально-методичного кабінету кафедри історії ФСП НТУУ «КПІ».

Laboremus

*КИРИЧОК
ПЕТРО ОЛЕКСІЙОВИЧ,
проректор НТУУ «КПІ»
з науково-педагогічної
(навчально-виховної) роботи,
доктор технічних наук,
професор*

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановне товариство! Дозвольте від імені ректорату Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» привітати Вас як учасників сьомого міжвузівського семінару з актуальних проблем викладання історії України та історії української культури у вищій школі.

Для нашого університету цей рік особливий. Особливим він є і для всієї України. Майже рік тому, а саме 1-го грудня 2013 року, після жорстокого побиття студентів на Майдані Незалежності, студенти і викладачі нашого університету – а це майже 5 тисяч осіб – вийшли на вулиці протестувати проти злочинного режиму і за демократичне, європейське майбуття. І я упевнений, що ці події залишаться назавжди в нашій пам'яті, посядуть достойне місце в історії нашого народу.

Нам приємно, що саме на базі нашого університету створено площадку для ведення відкритої дискусії з важливих проблем історичного минулого та сьогодення, дискусії, учасниками якої традиційно виступають представниками наукових установ та вищих навчальних закладів усієї України.

Київський політехнічний з моменту свого відкриття у 1898 р. і до сьогоднішнього часу випустив майже 270 тисяч висококваліфікованих інженерів. Лише за роки державної незалежності України ми підготували близько 60 тисяч технічних спеціалістів. І, звичайно,

гуманітарії зробили свій достойний внесок у цю справу, адже гуманітарна складова при підготовці майбутніх інженерів є надзвичайно важливою.

Бажаю вам усім плідної роботи і від імені адміністрації нашого університету запевняю у тому, що двері НТУУ «КПІ» є і завжди будуть відчинені для вас, викладачів вищої школи. Ми і надалі сприятимемо підтримці традиції проведення семінару для обговорення новітніх підходів у викладанні вітчизняної історії та історії української культури, потреба в якому є очевидною. Дуже дякую!

УДОД
ОЛЕКСАНДР АНДРІЙОВИЧ,
директор Інституту
інноваційних технологій і
змісту освіти Міністерства
освіти і науки України,
завідувач відділу
української історіографії
Інституту історії України
НАН України,
член-кореспондент
НАПН України,
доктор історичних наук,
професор

ІСТОРІЯ ЯК МИСТЕЦТВО ПАМ'ЯТІ: РОЛЬ ІСТОРІОГРАФІЇ У КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Шановні колеги! Дозвольте й мені від імені організаторів семінару подякувати керівництву НТУУ «КПІ» за надану підтримку у проведенні нашого семінару. Я думаю, що не випадково ми, історики, збираємося вже багато років поспіль у стінах технічного університету. В історії є дуже багато прикладів, коли саме технічні вузи були піонерами багатьох важливих для гуманітаристики начинань, давали імпульси для розвитку гуманітарної освіти та історичної науки. Ми з професором Чернегою Петром Миколайовичем сьогодні, перед початком семінару, якраз згадували про те, яку важливу роль відіграв Київський політехнічний інститут на зламі 1990-х рр., коли Україна здобувала незалежність. Згадували про те, як перші політичні партії в Україні створювались саме у стінах цього славетного університету. І вочевидь логічними були дії студентства Київської Політехніки у подіях останнього року. Тож, є цілком закономірним, що актуальні проблеми розвитку історичної науки та удосконалення викладання історичних дисциплін у вузах ми сьогодні обговорюватимемо саме у стінах КПІ.

Необхідно також підкреслити важливість проблем, винесених на обговорення традиційного, вже сьомого міжвузівського семінару. Сьогоднішні його учасники – представники академічної науки, Інституту

історії України НАН України та професорсько-викладацький склад провідних вищих навчальних закладів різних областей нашої країни. Я переконаний, що такий формат зустрічі академічної науки з університетською є дієвим засобом для реалізації основного принципу, на якому має будуватись освіта в Україні – інтеграція науки і освіти, інтеграція історичної науки та історичної освіти.

У своїй доповіді я хочу поділитися з вами думками про історію як мистецтво пам'яті, про роль історіографії у консолідації суспільства. Цей термін – історія як мистецтво пам'яті – останніми роками досить часто вживається в історіософії, у дослідженнях стосовно пам'яті, історичної пам'яті, колективної пам'яті, тому що, скажімо, нові явища, з якими ми з вами раніше не зустрічалися, вони саме й знаходять своє пояснення у цій термінології.

Для українського суспільства, яке в черговий раз сьогодні переживає важливий етап свого розвитку, яке перебуває у пошуках власної ідентичності, постають нагальні питання: що треба пам'ятати, що пригадати і що, можливо, варто було б і забути?

Ми, науковці, звикли оперувати такими поняттями, як «історичні знання», особливо, якщо маємо на увазі університетську історичну освіту. Далі, якщо ми говоримо про якісь стереотипи, уявлення, цінності, сформовані унаслідок прищеплення історичних знань, то оперуємо поняттям «історична свідомість». Досить часто ми також апелюємо до населення, до українства і говоримо про історичну свідомість народу, замислюємося над тим, якою ж вона є, ця свідомість? Останніми роками усе частіше говоримо про історичну пам'ять, маючи на увазі інтегроване явище, яке формується у суспільстві на основі пам'яті індивідуальної та колективної, сформованої історичної свідомості, базованої на певних історичних знаннях. Але завжди у цьому логічному рядку, кожна історична епоха пропонує нам заново споглянути на сутнісне наповнення вищезазначених дефініцій, особливо це відбувається під впливом позитивістської, модерної, постмодерної історіографії. І, на жаль, часто, коли ми екстраполюємо усі ці положення на ситуацію, що складається в Україні, стає очевидним, що суспільство в цілому іще не усвідомлює повною мірою потенційних можливостей і важливості історичної науки, історичних знань, історичної пам'яті у контексті їх впливів на суспільство, зокрема щодо сьогоднішніх подій – у контексті можливостей консолідувати суспільство.

Історична наука, а особливо історіографія, зокрема українська історіографія, покликані внести, як відзначав англійський письменник Патрік Хаттон (автор праці «Історія як мистецтво пам'яті»), мистецтво у наше розуміння науки, стрункість, логіку, факти у історичну пам'ять. Тобто, знову-таки ідеться про суспільну роль історичної науки і роль історіографії у консолідації суспільства.

Сьогодні деякі вітчизняні історики із задоволенням коментують положення останнього послання до Державної Думи президента Російської Федерації, в якому було кілька сюжетів історичних, що мають безпосереднє відношення до нашої української історії. Звернули ми всі увагу на слова російського президента про те, що, мовляв, у Криму знаходяться духовні витoki формування багатолікої, але монолітної російської нації і централізованої російської держави. Згадував президент і про хрещення Русі, Володимира, Херсонес, Корсунь у інтерпретації російських літописців – так дослівно ним і було сказано. Як оцінювати такі заяви президента Росії? Вочевидь тут ми, з одної сторони, можемо спостерігати за тим, як російський політикум, на основі консолідації з російською історичною наукою, шукає витoki сучасної російської державності, російської цивілізації, «русского мира». І в цьому контексті за останні двадцять з гаком років то Ладога, то Київська Русь поставали, а тепер ось Крим, можливо будуть і інші варіанти. Але, з іншої сторони, ми можемо констатувати, що в свідомості значної частини російського суспільства В. Путін – ініціатор і борець за відродження великої Росії, причому таке бачення позначилось впливами і на університетську, і на академічну науку, і на історичну освіту в сучасній Росії. Ці аналогії я навожу для того, аби ми краще зрозуміли, що змістове наповнення тих чи інших історичних подій – це одна сторона, а форми організації, інтеграції суспільства навколо історії, історичної науки, історичних знань – це вже сторона друга.

У нашій історичній науці, публіцистиці, журналістиці з середини березня – середини квітня 2014 р. дуже часто обговорювалися дискусійні питання під заголовками на кшталт «окупація Криму – як поразка української гуманітаристики». Склалася парадоксальна ситуація, коли фактично ніхто не проаналізував воєнний аспект окупації Криму, не з'ясували, чому і як саме військові так швидко стали на щит. Натомість підняли тему з гуманітаристикою. Мовляв, ми втратили Крим тому, що українська гуманітарна політика, наука, передусім історична наука, а також і освіта, не допрацювали

у цьому плані, і нічого не зробили за 23 роки для того, аби Крим став наш, український.

Якщо приєднатися до дискусії на тему, чи є окупація Криму поразкою української гуманітаристики, то тут однозначної відповіді, очевидно, немає. З одного боку, можна погодитись із таким твердженням, бо справді ми бачимо, що не спрацювала ні прогностична, ні праксеологічна функції історичної науки. З іншого боку, якщо поглянути на останні 25 років – як вибудовувалась дисциплінарна структура і інституції сучасної української історіографії – то можна сказати, що, по-перше, ми маємо сучасну методологію історичної науки, багато наших фахових істориків сьогодні мають визнання в Європі і у світі, з кожним роком усе більшає наших викладачів, професури української, які їдуть за кордон викладати, працювати у відомих європейських і американських центрах. Ми сьогодні маємо актуальну тематику наших досліджень, маємо сучасні інституційні форми, інститути академічні, центри, школи, можливо, і громадські утворення, як нове явище в історичній науці, і маємо достатні ресурси для того, щоби підтримувати на достатньому рівні історико-наукові дослідження.

Однак якщо погодитись з фразою про «поразку української гуманітаристики», то які причини цього? Бо, очевидно, вони як раз і будуть вказувати на ту роль, яку повинна відігравати історична наука, історіографія у консолідації суспільства і дадуть пояснення того, чому, з яких причин ця роль до кінця так і не була реалізована.

На мою думку, перше це те, що у нас в Україні відсутні широкоступні канали для формування справжньої, ґрунтованої на історичних фактах, історичної свідомості та, відповідно, історичної пам'яті українських громадян. Ми маємо сьогодні нові, хороші, сучасні монографічні дослідження. Ось доктор історичних наук Тарас Васильович Чухліб представив науковій громадськості два дні тому свою чергову монографію «Донеччина та Луганщина – козацькі землі України XVI – XVIII ст.», але в ході презентації пролунала фраза, яка одразу показує «масштаби» нашого впливу на суспільну історичну свідомість – книжку видано накладом 100 примірників. Ясна річ, що ми маємо інтернет-ресурси, є pdf версія книжки, але цього замало. Можна вітати ініціативу наших колег–істориків, які відкрили web-портали «Лікбез», «Історичний фронт», інші аналогічні проекти, і очевидно нам потрібно рухатися саме в цьому напрямі.

Друге, це те, що в Україні досі не формалізовано програму гуманітарного розвитку сучасної України. 23 чи 25 років ми ніяк не можемо зафіксувати, формалізувати чи у вигляді Закону, чи Концепції, чи Стратегії, якою ж має бути гуманітарна політика сучасної України. Кілька спроб робилося створити таку концепцію – у 2008, 2012 і 2013 роках. В одному разі то був текст, обсягом 40 сторінок, в іншому конспект до 11 сторінок, то пропонувалося указом Президента затвердити таку концепцію, то спеціальним законом Верховної Ради. А в результаті – ніякого документа так і не було прийнято. Наразі ми спостерігаємо за спробами реанімувати ідею підготовки такої концепції гуманітарного розвитку. Маю на увазі передусім публікацію нашого колеги, Юрія Рубана «Стратегія гуманітарної безпеки України у контексті гібридної війни». В праці порушуються деякі аспекти гуманітарної політики як відповіді на ті виклики, котрі нам підкинула сучасна ситуація із війною на Сході України.

Третє – це те, що ми можемо констатувати цілком упевнено: сучасний український політикум раз у раз ігнорує історичний досвід. Він, власне, його і не знає. Нещодавно у зв'язку із цим я проаналізував матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Свобода і соборність як чинник національної ідеї України», котра проводилася 22 – 23 березня 2012 року за указом Президента України. На форумі було представлено серйозні доповіді і дуже багато матеріалу було присвячено як раз таким актуальним проблемам, як кримське питання, територіальний чинник в історії України. Зокрема, на конференції доповідав Головченко про кримське питання в зовнішній політиці української держави – тут малось на увазі XVIII – XX століття, і революції. Привернула увагу доповідь нашого колеги Т. Шульги «Територіальний чинник в історії України доби незалежності: теорія та практика», де прямим текстом сказано у висновках: сучасна ситуація у Криму таїть у собі небезпеку і потенціал протистояння. Там також ішлося й про можливості агресії і територіальних зазіхань на територію України. Це все було обґрунтовано. Реакції політикуму, звичайно, на ці речі не було ніякої. Ось і виходить: історики знають минуле, історики можуть спрогнозувати майбутнє, але, на жаль, це не використовується у пошуках відповідей на виклики сьогодення.

Четверте – слід констатувати недосконалість комемораційних практик, які склалися у сучасній українській державі і в цілому в українському суспільстві. По суті ми маємо визнати (і для нас, істо-

риків, це, мабуть, найбільш образливо), що у суспільстві та й у владі відбувається пряма дискредитація історичних дат, ювілеїв, славних подій. І ми вже навіть звикли до цього. Як тільки починаємо святкувати, готуватися до відзначення ювілею якоїсь події або видатного діяча, то обов'язково на перший план виходить політика і з'являється політичне протистояння. Ви прекрасно пам'ятаєте, як у Верховній Раді попереднього скликання практикувалася така «тактика», аби кожної п'ятниці, під час пленарних засідань, для того щоби зірвати роботу законодавчого органу підкидалися ідеї на кшталт «давайте приймемо постанову про ювілей такого діяча або такого діяча». І це гарантувало, що засідання Верховної Ради буде зірвано. За останні роки ми можемо більш-менш позитивно оцінити заходи до відзначення 200 річного ювілею М. Гоголя, 200 років Тараса Шевченка, ось зараз готуємося до відзначення 200-річчя Миколи Костомарова у 2017 році. Але події останніх місяців, можна з сто відсотковою впевненістю говорити, вони спровокують стосовно цієї теми конфлікти і протистояння. Також візьмемо останні рішення про скасування відзначення Дня захисника вітчизни 23 лютого і призначення цього свята на 14 жовтня. Не можна не спрогнозувати, що у цьому напрямі дуже важко буде перевернути людську свідомість. Як на мене, такими швидкими, спонтанними рішеннями існуючі проблеми з комеморативними практиками ми, на жаль, не розв'яжемо.

Наступне – це відсутність системи у популяризації історичних знань. Ми сьогодні можемо говорити, що наше студентство, яке пройшло через історичні факультети і кафедри історичного профілю вузів, старшокласники, вони добре знають історію України, добре знають світову історію. Але у нас спостерігається у суспільстві так звана «поколіннева прірва» у історичній свідомості. Бо у нас живуть люди, які колись історію вивчали ще за сталінським «Коротким курсом» історії ВКП(б), які вивчали історію за публікаціями епохи шестидесятників. А ще більше тих, хто формував свою історичну свідомість під впливом публікаторського буму у роки Перебудови, не кажучи вже про роки незалежності України.

Ось і виходить, що те, що ми знаємо про історію України, прямо залежить від того, до якого покоління належить людина. А це не нормально для того, щоби суспільство було консолідовано. І, на жаль, ми маємо в цьому плані так само і чіткі регіональні відмінності в історичній свідомості: Західна Україна, Східна, Північ, Південь і т. ін. Історію свою

ми ще слабо знаємо, а головне – історія не стала стійким переконанням. І саме це є нашим завданням. У цьому контексті можу сказати, що мені серед інших найбільше сподобалося гасло Майдану, що я його побачив на одній із барикад. Там було усього два слова: вчіть історію!

Не сприяє консолідації суспільства те, що у нас у переважній більшості спостерігається стереотипне, міфологізоване і часто спотворене сприйняття історії. До цього долучилися непрофесійні публікації в ЗМІ. Є і інші, внутрішні причини. На мою думку, і не раз ми вели дискусії з нашими колегами, історіографія, як ключова дисципліна в структурі дисциплінарній історичної науки, вона часто хворіє на академізм. Як говорив свого часу І. Франко, штука для штуки, пишемо твори самі для себе, це такі якісь вправи розуму і логіки.

На жаль, іще живуча у нашому середовищі ідея багатьох істориків, теоретиків історії, боротися проти інструменталізації історії. Ідеологом цього підходу є Георг Іггерс німецько-американський історіограф. У нашому ж випадку інструменталізація історії – це використання її потенціалу і для формування історичної пам'яті, історичної свідомості на основі історичних знань. Ми повинні використовувати історію, бо такий етап переживає українське суспільство, українська держава для легітимізації не тільки влади, а й держави загалом. Тобто, історіографія наша повинна іще тривалий період використовувати так звану легітимізаційну функцію, за що дуже часто академічне середовище критикує історіографію.

Потребує також розв'язання проблема взаємодії академічних установ історичного профілю – таких, як Інститут історії України, Інститут всесвітньої історії, Інститут української археографії, джерелознавства, народознавства, етнографії та інших із тими інституціями, котрі мають особливий статус, але так само займаються історією, історичною пропагандою. Передусім з Українським інститутом національної пам'яті, бо це центральний орган виконавчої влади, з архівною службою, бо це також центральний орган виконавчої влади, з музеями, Національною спілкою краєзнавців і громадських організацій. Таких організацій зараз дуже багато створюється, предметом їх діяльності часто стає історична реконструкція, як нове відносно явище в українському суспільстві, і ці організації мають вплив і на формування історичних знань, і на історичну пам'ять.

Потребує також теоретичного осмислення і праксеологічного застосування таке поняття, як «історіографічний простір». Ми звикли

оперувати поняттям «історичний простір», а «історіографічний простір» у застосуванні до історичної науки передбачає локалізацію предмету досліджень з історії України. Очевидно це і діаспора, і розселення українців за межами території України. Саме поняття «історіографічного простору» повинно лягти в основу творення українського сучасного гранднративу. У зв'язку з цим, і ще раз хотілось привернути увагу до тих проблем, які підняті сьогодні на сторінках «Українського історичного журналу» про засади творення сучасного українського гранднративу. До речі, остання публікація нашого колеги з інституту історії України Олега Горенка «Український метанаратив в епоху пропаганди» якраз присвячена, по суті, цій проблемі.

І на завершення хотілось би окремо підкреслити роль університетської історичної науки, тому що наша аудиторія сьогодні представляє якраз університетську історичну науку. Ви знаєте про те, що у суспільстві українському і в нашій історичній сфері чітко окреслені тенденції, очевидно, майбутніх змін, які стосуються реорганізації Національної академії наук України після виходу нового закону «Про вищу освіту». Буде курс на повернення і стабілізацію, зміцнення науки, в тому числі історичної науки, в університетах. Про це ідеться і в угоді про асоціацію з Європейським Союзом, що підписала Україна, про це є і в Коаліційній угоді, яка стає програмою діяльності нашої сучасної української влади на 2015 р. і на подальшу перспективу. Звичайно, для нас найважливішим є те, що базовою структурою у формуванні змісту історичної освіти у вишах, є кафедри історичного профілю. Не зайвими були б (у Європі дуже популярні такі дослідження) проведення дослідів з історії кафедри. Я бачив деякі спроби творення таких історій у Харківському університеті імені В. Н. Каразіна. Особливо цікаво було б поглянути сьогодні через призму сучасних подій на історію кафедр історії Росії, такі ще є в українських університетах. Можливо, нехай і будуть.

На мою думку, історіографія здатна виконувати консолідуючу роль у суспільстві. Звичайно це опосередковано, своїми засобами на мові теоретичних узагальнень, на основі визначення актуальних і перспективних досліджень. Історіографія – це не щось закрестеніле, це не аналіз того, що робилось у попередні десятки років. Це може бути і актуальна відповідь на сучасні проблеми, які є в суспільстві. От один із зразків такої відповіді академічної науки на виклики сучасності: де були історики? Чому історики не прищепили

кримчанам почуття єдності із українським народом. Такі публікації були і є, сьогодні вони стали більш активними.

Я хочу звернути вашу увагу на кілька проектів, започаткованих Інститутом історії України. Це – студії з регіональної історії «Схід і Південь України: час, простір, соціум» (нещодавно ми видали книгу в 2 томах, другий том буквально у грудні буде видрукований Інститутом історії). Я вже згадував монографію Т. Чухліба «Донеччина та Луганщина – козацькі землі України XVI – XVIII ст.». Це частина нового проекту Інституту історії – невеличкі брошури в 1,5 – 2,5 авторські аркуші. Зокрема один із таких проектів – «Донбас в історії України», в контексті його реалізації вже видруковано монографії Р. Пирога «Донбас у складі української Гетьманської держави травень – листопад 1918 р.», О. Доняка «З історії індустріального освоєння Донбасу XIX – початку XX ст.», П. Усенко «Маріуполь – грецьке забарвлення українського Надазов'я кінця XVIII – початку XX ст.». Це говорить про те, що ці теми вивчались, освоювались, є міцна джерельна база, однак видруковані вони лише зараз, тому що вони в найбільшій потребі сьогодні у політикуму, суспільства до цих питань.

Я думаю, що це тільки основні контури теми, яку я хотів сьогодні викласти. Переконалий, що вона буде розвинена і у виступах моїх колег, а особливо у тих запитаннях і пропозиціях, які ми почуємо сьогодні від вас.

*КУДРЯЧЕНКО
АНДРІЙ ІВАНОВИЧ,
директор Інституту
всесвітньої історії
НАН України,
доктор історичних наук,
професор*

ПРО ЗНАЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАЛУЗІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Передусім я би хотів підтримати думку шановного Олександра Андрійовича, що без широкого бачення проблем, якими живе сьогодні історична наука, важко зорієнтувати конкретного викладача, яким же чином переконати чи довести до студента ті напрацювання, котрі має наш великий корпус істориків України, істориків вітчизняної складової всесвітньої історичної науки.

Напевно я можу розчарувати декого чи багатьох тим, що я не буду сьогодні конкретно говорити про те, як же саме слід викладати, чи що саме потрібно робити історику, котрий викладає історію України у вузі. Але у своє виправдання я мушу сказати, що добре розумію нагальність питання удосконалення системи викладання історичних дисциплін у вищій школі. Я є співавтором і упорядником виданого 2006 року підручника «Політична історія України ХХ ст.». Цей підручник писали представники моєї генерації – вихованці «вчорашньої історичної доби», і мені довелося докласти багато зусиль для того, щоби своїх співавторів переконати у потребі нового підходу до викладення подій історичного минулого. Приміром, один мій співавтор і колишній однокурсник говорив: «Як же ми зможемо обійтися без викладання таких епохальних подій, які торкнулися України – індустріалізації, колективізації,

діяльності усіх ідеологічно налаштованих структур, українського комсомолу, котрий мав шість орденів?». А я йому заперечував: «Якщо ми писатимемо у тому ідеологічному стилі, який був панівним за радянських часів, то постає багато питань. Чому ж тоді розвалився Радянський Союз? Чому Україна, яка 300 років була складовою Московської влади, вийшла із цих пут, з цих цупких обіймів?». На мій погляд, я тоді зміг мого товариша переконати у потребі не ідеологізованого подання історичного минулого, представлення його в широкому історичному контексті. І наша книга посіла чільне місце на конкурсі підручників. Щоправда, у ті часи ми не були обтяжені численними вимогами, що їх нині висуває Міністерство освіти і науки України до тих, хто пише підручники. Мені було приємно, що наш підручник вийшов і був популярним, використовувався у навчальному процесі в Міжнародній академії управління персоналом. За останні майже 10 років вийшло вже багато нових і навіть кращих підручників з історії України. Але наш підручник відіграв свою позитивну роль і був потрібним, свідченням чого було те, що за ним до нас зверталися і з державних структур, і з історичних кафедр різних вузів нашої країни.

Крім політичної історії, мене цікавили історія державотворення або політичних структур, які існували у минулому на теренах сучасної української держави. На жаль, до цих проблем у мене руки не дійшли. Але хотілося б тут згадати про ті проблеми історичного минулого, до наукового опрацювання і популяризації яких мені усе ж пощастило долучитись. Одна серед них – тема Голодомору 1932 – 1933 рр. Я свого часу перебував на дипломатичній роботі, і пізніше, використовуючи свої зв'язки, мені вдалося попрацювати кілька місяців у Німецькому політичному архіві. Я зібрав цінні документи про голод – ті, що стосувалися діяльності німецького Генерального консульства в Харкові, консульств у Києві та Одесі. Ішлося про повідомлення та документи, що містили інформацію з перших вуст, причому носіями її були не прихильники радянського режиму, а, можна так сказати, його опоненти, якщо не вороги. Початок 1930-х рр. – це був період, коли вже у Німеччині діяла націонал-соціалістична партія і гітлерівський режим стверджував свої позиції. Шановний професоре Станіслав Владиславович Кульчицький, ознайомившись із зібраними мною документами, порадив: «От у вас є близько 20 документів, подайте німецький варіант – ксерокопію і український переклад, додайте коментарі». Я так і зробив, підготував збірник унікальних німецьких документів на тему

голоду 1932 – 1933 рр. Надзвичайно прикро, що ці мої напрацювання не використали наші державні структури. Коли за доби Помаранчевої влади я у пошуках коштів на видання книги звернувся до фонду «3000», очолюваного дружиною Президента України, мені відмовили. Та книгу я усе-одно видав. Я подарував її працівникам Німецького політичного архіву через наше посольство у Києві, і був дуже вдячний за надану мені допомогу. Скажу відверто, що серед інших мене вразив один документ під назвою «Чи є Україна українською»? Це був аналіз ситуації, підготовлений двома дипломатами, які проїхали чимало доріг і в Україні, і у Російській Федерації. На поставлене запитання, автори не дали ствердної відповіді. Чому? Бо хотіли вони 1936 року подати телеграму на київському Головоштампі українською мовою, а службовець їм сказав, що цього зробити не можна. Ну, німці не були б німцями, якби, подумавши, не запитали, а чи можна подати німецькою? Службовець порадився з начальством і дозволив їм це зробити. Дипломати побували і в школах, де змогли переконатися, що здійснювана протягом попереднього десятиліття політика коренізації/українізації була згорнута.

Покликання моє нині готувати не підручники, а видання, котрі представлять широке бачення місця і ролі України у минулому і з перспективою на майбутнє. Ми зробили кілька, на мій погляд, добрих кроків, котрі можуть якоюсь мірою допомогти у вирішенні проблем, які тут порушив шановний професоре Олександр Андрійович Удод.

Вочевидь для будь-якого підручника є вкрай важливою методична складова. За вимогами Міністерства освіти і науки підручник має містити виклад лекційного матеріалу, документи або посилання на них, запитання і перелік тем для самостійної роботи. Якщо автор підручника творчо підходить до цих вимог, він обов'язково знайде спосіб донести сутність описуваних подій у тих чи інших формах до студентського загалу, зможе переконати його або дати привід для роздумів, використає й ті дослідження, котрі готують фахівці – представники академічних установ.

В епоху глобалізації важливо зрозуміти, як всесвітня історія, глобальна історія може і має кореспондуватись із локальною з національною історіями. В цьому контексті я хотів би привернути вашу увагу до тих видань, котрі побачили світ у нашому інституті і можуть бути використані для того, аби зміцнити методично наших вузівських викладачів історії України.

Наш Інститут всесвітньої історії раніше називався Інститутом європейських досліджень. Колектив цього інституту невеликий – десь 20 осіб, але ми вже багато чого видали, зокрема праці «Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього», «Культурно-цивілізаційний простір Європи і України», «Україна в контексті міжнародних відносин», «Культурно-історичні демократичні європейські цінності в епоху глобалізації» (остання праця вийшла в цьому році, наразі маємо лише сигнальний примірник). Усі ці дослідження, до яких ми залучили науковців не тільки з Академії наук, але і з різних вузів нашої країни (зазвичай авторський колектив наших книг – це 30 – 35 осіб), сподіваюсь, можуть прислужитися справі вдосконалення викладання історичних дисциплін у вищій школі якраз у аспекті розгляду української проблематики в ширшому історичному аспекті. Існує безліч болючих питань, які просто неможливо зрозуміти, якщо не дивитись на них у широкому контексті.

Нині ми працюємо над проектом з робочою назвою «Утвердження європейських цінностей в сучасній Україні». Хочу відзначити передусім міждисциплінарний підхід наших досліджень: ми намагаємося використати культурно-цивілізаційні парадигми і з'ясувати, як саме це може стосуватися нашої вітчизняної історії. По-друге, ми використовуємо світ-системний підхід: це означає, що для нас є важливим мати широкий погляд на те, що відбувається у світі, зрозуміти принаймні європейський контекст, усвідомити, яким чином світові події вплинули на хід історичних подій в Україні і навпаки, як саме українські події трансливались, відображались і відбиваються нині за межами України.

Ось відбулися в Україні два Майдани, і наше завдання полягає не у тому, аби описувати ці події – для цього є інші інститути – Інститут історії України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, котрий так само займається політичною історією, політичним сьогоденням, є інші структури, які професійно займаються тим чи іншим періодом або складовою вітчизняної історії – тож ми не повинні заходити на «чуже поле», а маємо шукати свою нішу. Відтак, ми знаходимо український ракурс, який так чи інакше виходить за межі України і з'ясовуємо, як події, що відбуваються поза межами України, впливають на наш внутрішній розвиток, і навпаки.

Коли ми говоримо про пошуки спільного майбутнього, ми робимо велику ретроспективу всіх періодів розвитку України, дивимось,

як Україна позиціонувала себе, як була пов'язана, скажімо, з європейським світом, європейськими міжнародними відносинами. Сьогодні ми бачимо, що своєрідні «Майдани» відбуваються і поза межами України. Як В. Ленін свого часу говорив про вплив революції у вузькому та у широкому розумінні. От і ми бачимо, що у вузькому розумінні майдани – це прорив до європейських демократичних цінностей, коли людська гідність, свобода, демократія вивели людей із тої мовчазної покори, або з тої навіть не мовчазної покори до революції. Однак не тільки ми змінились чи змінюємось, а змінюються інші, оточуючі. Подивіться, у європейських країнах відбуваються великі акції протесту, в Сполучених Штатах так само. І я далекий від того, аби вважати, що у нас усі революційні процеси вже завершені, однак важливим є розуміння того, що ми не самі по собі розвиваємось, що є ті глобальні процеси – демократизація, глобалізація – до яких дотичні і ми, і що наші перетворення, наші події на ці процеси так само впливають. Ось таке раціональне поєднання цих двох складових, як мені видається, і може стати гарним підґрунтям, де можуть історики з вітчизняної і всесвітньої історії знайти спільне поле, спільні підходи для того, аби викладати історію нашої держави зрозуміліше і актуальніше для молодого покоління. Молодь по-своєму все сприймає, а у вік інформатизації, комп'ютеризації, коли глобальна сітка тисне і в Інтернеті можна розмістити будь-що, інформаційний тиск на молодих людей посилюється, відтак озброєння студентів науковими підходами, методологією для кращого осмислення вітчизняної історії у контексті всесвітньої історії, у контексті європейських змін, у ширших масштабах є надзвичайно важливими. Отже, це той ключ, котрий має забезпечити нам успіх. З іншого боку, це є завдання, котрим ми, як фахівці, і повинні займатися.

Також хочу відзначити слушність пропозиції Олександра Андрійовича звернути більшу увагу на вивчення і написання історії кафедр вузів. Я був офіційним опонентом на захисті докторської дисертації, автор якої – директор Музею історії в КНЕУ. Попередньо цей науковець радився щодо теми дослідження, і ми йому запропонували таке її формулювання «Історія вузу в контексті перетворень в Україні на протязі століття». Роботу було захищено по вітчизняній історії, але вона представила широке бачення проблеми.

Окремо слід відзначити важливість локальної історії та історії повсякдення. Я у силу своїх професійних зацікавлень опрацював

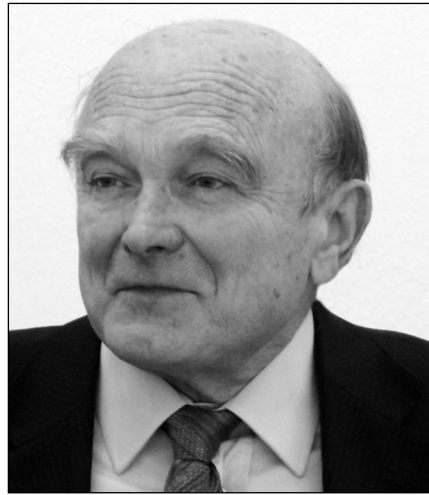
чимало досліджень з повсякденної історії, написаних німецькими істориками. Цікаво, що західні науковці вивчають і пишуть про історію радянських п'ятирічок. Щойно я прочитав книгу професора із Фрайбурзького університету про історію московського метрополітену. Надзвичайно цікава книга, є в ній розділ і по повсякденню, поряд із цим проаналізовано механізми сталінського тиску, мобілізації, показано, що були в СРСР відмовники, люди, котрі не поділяли підходи влади, висвітлено специфіку інших такого роду неприйнятних для влади «нездорових явищ». Свідченням того, що цей об'єктивний науковий аналіз не прийшовся до вподоби нинішній московській владі, стало те, що виданий російською мовою до якоїсь річниці наклад книжки був порізаний. А проте, врешті усе ж знайшли кошти, можливості і зацікавлених осіб у Москві, і книгу було перевидано. Вона є дуже повчальною, як повчальними і цінними є напрацювання багатьох європейських науковців. Тому, я сподіваюсь, що ось це поєднання і широкого бачення, або міжнародного контексту, і внутрішніх наших проблем, навіть у тому, як викладається історія, я думаю що це є дуже перспективною справою.

Мені доводилося бути у кількох вузах Німеччини і спостерігати за тим, як професура там веде заняття. Уперше це було 1995 року, коли я, як докторант, перебував у закордонному відрядженні. Тоді ми іще цього не мали, а у них уже було вдосталь роздаткового матеріалу, і я слухав В. Шредера, котрий говорив: «Ми безкоштовно забезпечимо можливість для кожної школи входити до мережі Інтернет». Я тоді думав, що це напевно байки. Але це відбулося, і не тільки в Німеччині, але і у нас. Семимильними кроками розвивається нині прогрес, триває глобалізація і нам треба за цим усім слідкувати, не замикатись на своїй локальній історії.

Треба мати також на увазі, що історична наука – наука ідеологічна. Для нашої країни дуже важливо відмовитись, переконливо відійти від тих стереотипів, які нам нав'язувались нинішнім «великим сусідом». Нам треба показати, завдяки чому ми усі століття перебування у Російській імперії зберігали власну ідентичність, показати, що ми відмінні від росіян – врешті, ця різниця є очевидною і по селах, і по спілкуванню, і по уподобаннях, і по ментальності. Те, що нав'язують нам ідею «ми єдині» – це було ідеологічне кліше в радянській системі, котре сучасна Росія намагається підтримати, вкладаючи в цю справу великі ресурси. Я також слідкую за тим, як

Росія впливає сьогодні на світову політику, зокрема німецьку. Дев'яносто шести річний канцлер Гельмут Шмідт заперечив потребу підтримки Євросоюзом України, виступив на боці Росії. Поміркуйте про контекст виступів В. Шредера, котрий присутній і на бізнес форумах, і на перших шпальтах газет. Німецькі представники подекуди кажуть нам: подивіться, скільки росіяни витрачають у Німеччині ресурсів, скільки їхніх людей на ток-шоу, а де ж українські представники, чого ви не прориваєтесь? Тобто, ми не можемо і не повинні замикатись на внутрішніх явищах, бо вони завжди мали, мають і матимуть міжнародний резонанс, міжнародний контекст.

*СТАНІСЛАВ
КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
завідувач відділу історії
України 1920 – 1930-х рр.
Інституту історії України
НАН України,
доктор історичних наук,
професор*

**ПОЛІТИЧНА НАЦІЯ І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО:
ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ
У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ
(1991 – 2014 рр.)**

Ми говоримо про політичну націю, коли визначаємо національний склад населення. Коли переходимо до розгляду його соціальних ознак, політична нація трансформується в інше поняття – громадянське суспільство. Це – сукупність незалежних від держави економічно і політично організаційних структур, пов'язаних між собою горизонтальними зв'язками і здатних вирішальним чином впливати на вертикальні структури влади.

Формування громадянського суспільства стає можливим, коли традиційні держави з монархом як носієм суверенної влади перетворюються на модерні держави – республіки або конституційні монархії. Не менш важливою передумовою є здатність населення контролювати органи влади. Громадянське суспільство, тобто в іншому вимірі – політична нація – не може існувати в країнах із диктаторським режимом.

У преамбулі Конституції України 1996 р. суверен влади, яким є український народ, характеризується як сукупність громадян України усіх національностей. Однак у цій конституції, як і в багатьох інших, бажане іноді визначається як вже існуюче. Формування

української політичної нації почалося з нуля тільки після здобуття Україною державної незалежності.

Правом бути її ядром володіють етнічні українці. Однак особливості попереднього історичного розвитку обумовили поділ сучасного населення України на три великі громади – україномовних українців, російськомовних українців і росіян. Разом вони становлять 95% усього населення. Питома вага багатьох десятків інших національностей не перевищує 5 %.

Поява трьох великих громад із різною національною самоідентифікацією є наслідком 337-річного (сім поколінь!) перебування України в Російській державі. За цей час чимало українців втратили рідну мову внаслідок примусової або природної асиміляції. Під асиміляційним тиском багато з них змінили свою національність на панівну в державі. Нарешті, на національному складі населення вагомо позначилася спільна з росіянами колонізація завойованих імперією земель від Бессарабії до узбережжя Каспію.

Центральна Рада у 1917 р. визначила кордони України, користуючись етнографічним принципом. До складу УНР відійшли всі (за винятком Кубані) губернії, в яких українці становили більшість населення. Тому УНР складалася наполовину з етнічних українських земель, приєднаних до Росії в 1654 р., і наполовину – з тих територій спільної з росіянами колонізації, на яких українці виявилися більшістю населення. Центральний російський уряд не визнав таких кордонів, але більшовики, коли прийшли до влади, цілком прагматично погодилися з ними: переважна більшість рад робітничих і солдатських депутатів, які були опорою режиму, знаходилися саме в південних і східних губерніях УНР.

Формування української політичної нації ускладнюється не тільки наявністю трьох великих громад із різноспрямованим баченням майбутнього України, але й руйнівним впливом очільників Кремля на національний державотворчий процес. Під заспокійливі розмови про співробітництво і дружбу народів-побратимів путінська Росія створювала в нашій країні потужну п'яту колону, а з лютого 2014 р. перейшла до відкритої агресії. За цих умов процес формування згуртованої політичної нації мусить бути прискорений. Тільки вона здатна протистояти зовнішній агресії і внутрішнім сепаратистським рухам. Особлива відповідальність лягає на україномовних українців, які мусять згуртовувати навколо себе всіх громадян. На жаль, немало з них не можуть усвідомити цієї відповідальності.

21 листопада 2014 р. у прямому ефірі української редакції «Радіо “Свобода”» народний депутат України Тетяна Чорновіл заявила про необхідність відділення від України захопленої сепаратистами території на кордоні з РФ у Луганській і Донецькій областях. Аргумент був такий: там нема українців... Ця заява збурила українське інтернеттовариство. В органи влади пішли навіть офіційні клопотання про притягнення її до відповідальності за посягання на територіальну цілісність України за статтею 110 Кримінального Кодексу.

Мабуть, так далеко заходити не треба. Усім попереднім коротким життям Тетяна Чорновіл може викликати тільки симпатію у наших співвітчизників. Її заяви – це крик душі, а не розрахована заява політика, на якого Тетяна ще не встигла перетворитися. Її не можна порівнювати з Іриною Фаріон, яка спромоглася своїми діями і заявами опустити рейтинг партії «Свобода» до непрохідного на парламентських виборах. Проте Тетяна повинна взяти до уваги слова Михайла Грушевського: «Україна не тільки для Українців, а для всіх, хто живе на Україні, а живучи любить її, а люблячи хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй, а не оббирати, не експлуатувати для себе»¹. З такими словами лідер національно-визвольного руху звертався до співвітчизників у 1917 р., сподіваючись на те, що вони створять національну державу на території, де українці становлять більшість населення, і згуртують навколо себе тих представників національних меншин, які бажають працювати для добра краю та його людності.

Нині мета життя Михайла Грушевського реалізована, і українцями ми називаємо всіх громадян України незалежно від їх національного походження. В наших закордонних паспортах термін «громадянство» перекладається на англійську мову як «nationality». Так само Організація Об'єднаних Націй являє собою об'єднання держав, а не етнічних націй.

Далеко не всі етнічні українці бажають сприймати співвітчизників іншого національного походження як українців. Не всі громадяни України іншого походження бажають усвідомлювати себе українцями. В обох випадках таке небажання підриває українську державність, і невідомо, яке з них більш небезпечне.

¹ Тисяча років української суспільно-політичної думки. – Т. VI. – К., 2001. – С. 258.

Те, що Тетяна сказала зопалу, сформулював спокійно і холодно-кровно усім відомий Вадим Карасьов. Коментуючи останні новації Міносвіти в програмах з історії України для підручників загальноосвітньої школи, він заявив: «Отказ от наследия Великой Отечественной и усиление давления по теме Голодомора – свидетельство того, что взят курс на формирование мононационального государства. Гипотетически это может усилить напряженность в русскоязычных регионах, но сейчас там сопротивление подавлено, а потому стоит говорить лишь о росте пассивной оппозиционности, которая сейчас не имеет возможности для выхода. Война поляризовала ситуацию: сейчас существует выбор лишь между мононациональным украинским государством и русским миром, оттенков нет. Вопрос о принадлежности того или иного региона к национальному украинскому государству или к русскому миру будет решать военная сила»².

З усього сказаного можна зробити висновок, що російсько-українська війна закінчиться появою мононаціональної України і нової держави, для якої давно придумали назву – Новоросія! Важко визначити, влаштовує чи обурює така перспектива шановного політолога. Але він упевнено формулює свій прогноз і не бачить іншої перспективи: «оттенков нет». Чи варто услід за Карасьовим стверджувати, що українці і росіяни не зможуть ужитися в одній державі, а тому їй доцільно розколоти навпіл? Слід подивитися на інші країни, і побачимо, що всі вони є багатонаціональними. Виняток становить тільки Польща, тому що після визначення антигітлерівською коаліцією її нових кордонів Сталін вигнав мільйони німців і зігнав до неї сотні тисяч поляків з контрольованих ним територій.

Чому у представників різних українських громад виникають думки, схожі на висловлені Тетяною Чорновіл і Вадимом Карасьовим? Частково, як це зрозуміло, поява їх обумовлена фінансовим втручанням іззовні. Проте головна причина коріниться в тій спадщині, яку незалежна Україна отримала після 337 років перебування в Російській державі. Необхідно усвідомити, якими ми були, починаючи державотворчий процес у незалежній, але ще радянській Україні. Якими ми були і якими, до певної міри, ще залишаємося через чверть століття.

Територія на сході Європи з X ст. адмініструвалася з Києва, а потім, через багато століть – з Москви. Великі князі московські, які

² Вести (київський випуск). – 2014, 25 ноября.

походили з київської династії Рюриковичів, підкорили уламки Золотої Орди, після чого оголосили себе царями. Потім вони поширили свою владу на майже всю територію Східної Європи і почали титулувати себе царями «Великия и Малыя и Белья Руси». А тоді у них виникло бажання привласнити, крім території, той народ, що населяв її, разом з його багатоміліардною історією.

Беручи за основу історію династії Рюриковичів, В. Татищев і М. Карамзін підмінили нею історію народів, що населяли Східну Європу. Внаслідок цього вони створили образ «тисячолітньої Росії», яку населяв нібито єдиний російський народ, поділений на великоросів, малоросів і білоросів.

Російська імперія була досить ліберальна у ставленні до колоніальних народів під скіпетром царя і дозволяла їм жити власним життям. Однак становище українців і білоросів різко відрізнялося від становища інших підкорених народів. Українці вважалися частиною панівної нації, якщо погоджувалися розглядати себе як малоросів. Але українська інтелігенція, яка відстоювала право своїх співвітчизників на окрему від росіян національну ідентичність і відповідно – на власну історичну традицію, нещадно переслідувалася. Логіку тих, хто намагався втиснути український народ в прокрустове ложе «малоросів», найбільш виразно оприлюднив блискучий російський історик і за сумісництвом – лідер партії конституційних демократів П. Мілюков. Дмитро Дорошенко оприлюднив пам'ятну записку групи російських державних діячів, адресовану в листопаді 1918 р. послам держав Антанти в Яссах. У записці, авторство якої приписується Мілюкову, вони вимагали розпочати збройну інтервенцію в Україну і застерігали від перемовин з керівниками УНР: «З українцями недопустимі ніякі розмови, бо саме поняття «український народ» вигадане німцями. Офіційне визнання слів «Україна» і «українці» неминуче потягне за собою зменшення руського народу більш як на третину і одріже руські землі од Чорного моря. Коли б навіть «Україна» на мировім конгресі й була включена до складу Російської держави, але зберегла цю назву, то ми б залишили й на будуче багате поле діяльності для сепаратистів, бо поки існує окремий народ, доти домагання своєї окремої держави завжди буде мати ґрунт і рацію»³.

³ Дорошенко Дмитро. Українська гетьманська держава 1918 р. – Нью-Йорк, 1954. – С. 411.

На відміну від Російської, радянська імперія була побудована як «союз рівноправних республік». Можливість такої побудови зумовлювалася дуалізмом радянської влади, яка являла собою симбіоз диктатури парткомів з управлінською владою радянських органів. Вожді партії прагнули уникнути конфронтації з національно-визвольним рухом і погоджувалися надавати радянським республікам навіть статус незалежних держав. Все-одно диктатура партії перетворювала їхню сукупність на «единую и неделимую Россию». В будь-якій з них не могла народитися політична нація. Загальносоюзна політична нація теж не народилася. Ідеологічний конструкт, який з'явився в 1960-х рр. під назвою «радянський народ як нова історична спільність», політичною нацією не був.

В СРСР існували так звані титульні нації. Титульною вважалася та національність, яка становила більшість населення в будь-якій адміністративній одиниці. Утворилася ієрархія етносів, яка визначалася адміністративно-територіальним поділом. Неофіційно на чолі ієрархії перебували росіяни – титульна нація загальносоюзного масштабу. Титульні нації другого порядку утворили союзні республіки, третього – автономні республіки, четвертого – національні округи, п'ятого – національні райони.

Росіяни займали привілейоване становище в СРСР хоча б тому, що не вважалися національною меншиною в будь-якому регіоні. Але радянські громадяни незалежно від національності, соціального і службового становища були однаково безправні перед політичним режимом, уособлюваним вождями. В. Карасьов даремно рекомендував «не посилювати тиску по темі Голодомору». Зрозуміло, що такою була його реакція на звинувачення росіян в геноциді українців з боку деяких «патріотів». Але не можна народ, який не брав реальної участі у формуванні влади, звинувачувати у злочинах, вчинених політичним режимом. Як відомо, один із перших випадків масового терору радянська влада застосувала на Північному Кавказі проти донських козаків. 24 січня 1919 р. ЦК РКП(б) розпорядився «здійснити нещадний масовий терор щодо всіх взагалі козаків, які брали будь-яку, пряму або опосередковану участь у боротьбі з Радянською владою». Один із виконавців геноциду І. Рейнгольд доповідав у ЦК: «Принциповий наш погляд на козаків як на елемент, чужий комунізму і радянській ідеї, правильний. Козаків, в усякому разі велику їх частину треба рано чи пізно винищити, просто винищити фізично»⁴.

⁴ Большевицкое руководство. Переписка 1912-1927. – М., 1996. – С. 108, 110.

Керівництво сучасної Росії відхрещується від радянської спадщини в національній політиці, й особливо рішуче – від визнання українців і білорусів окремими народами. Адже варто було зникнути диктатурі КПРС під впливом конституційної реформи М. Горбачова, як Радянський Союз розколовся по периметру кордонів союзних республік. Поняття «русского мира», яке народилося в часи В. Путіна, ідентичне дореволюційному концепту «единой и неделимой России».

Поразка в російсько-українській війні загрожує не тільки втраченою незалежності України, але й поглиненням українців «руським миром» і повторним загарбанням їх історичного минулого. Не випадково газета «Экономические известия» поінформувала своїх читачів, що в 2015 р. на Воробійових горах у Москві буде встановлений 100-метровий монумент великого князя київського Володимира Святославича у зв'язку з 1000-літтям від дня його смерті⁵.

Ми не знаємо національного складу населення України за останні роки. Перепис мав відбутися в 2011 р., але в державі Януковича на нього не вистачило грошей. Динаміку національного складу можна визначити тільки за переписом 2001 р. у порівнянні з останнім радянським переписом 1989 р. За ці роки питома вага українців у населенні підвищилася з 72,7% до 77,8%, а частка росіян скоротилася з 22,1 до 17,3%.

Ця динаміка викликає здивування, адже після 1991 р. росіяни у великих кількостях покидали середньоазіатські республіки і Казахстан, але не Україну або країни Балтії. Механічний рух населення – росіян з України в Росію і українців з Росії в Україну все-таки існував, але був невеликий і не міг вплинути на різке зменшення питомої ваги росіян у населенні України. У такому разі який чинник вплинув?

Дані переписів дають підказку: частка російськомовних українців зросла з 12,2 до 14,8%. Це означає, що деякі росіяни за ці 12 років змінили свою самоідентифікацію. Певна частка російськомовних українців під час першого перепису назвалася росіянами, а під час другого повернулася до національності батьків. Відповідь на запитання про національність не вимагала жодних зусиль, але процес перетворення російськомовних українців на україномовних, якщо взагалі відбувався, вимагав тривалого часу.

Вчені Інституту соціології НАН України придумали красномовний тест на громадянськість і постійно використовували його

⁵ Экономические известия (Київ). – 2014, 21 ноября.

в моніторингу громадської думки. Вони запитували своїх респондентів: «Ким Ви себе передусім вважаєте?» і наводили варіанти відповіді. Маємо таку динаміку за 21 рік (у відсотках)⁶:

		1992 р.	2013 р.
1.	Громадянином України	45,6	50,6
2.	Мешканцем регіону, в якому живе	30,8	36,4
3.	Представником свого етносу, нації	–	2,0
4.	Громадянином колишнього Радянського Союзу	12,7	6,6
5.	Громадянином Європи або світу	10,2	3,6

Виходить, що громадянами України вважали себе в першу чергу тільки половина власників українського паспорту. Причин немало, але головними, мабуть, є дві. По-перше, держава, в якій ми живемо, належала не громадянам, а корумпованим чиновникам. По-друге, немало громадян не прийняли до серця незалежності України і бажали жити у великій і багатій на природні ресурси Росії. Ці настрої посилювалися російськими ЗМІ, які майже повністю заповнили український інформаційний простір.

У 2004 р. соціологи цього інституту провели опитування за лінгвоетнічними громадами і отримали такий результат (у відсотках)⁷:

		Україномовні українці	Російськомовні українці	Росіяни
1.	Громадянином України	49,4	39,9	33,2
2.	Мешканцем регіону, в якому живе	40,1	31,8	36,5
3.	Представником свого етносу, нації	3,3	2,6	2,6
4.	Громадянином колишнього Радянського Союзу	5,3	16,6	22,4
5.	Громадянином Європи або світу	2,1	6,3	3,2

На жаль, опитування представників лінгвоетнічних громад у наступні роки не проводилося, і тому ми не можемо аналізувати відповіді

⁶ Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – К., 2013. – С. 490.

⁷ Литвин Володимир. Історія України. Підручник. – К., 2013. – С. 855.

в динаміці. Але дані за один рік теж характеризують позицію російськомовних українців: десь посередині між україномовними українцями і українськими росіянами.

Формування української політичної нації відбувалося з величезними ускладненнями в тих регіонах України, де росіяни внаслідок самої своєї чисельності могли впливати на російськомовних українців. За даними перепису 2001 р. цей вплив проявлявся у Слобідській Україні, де питома вага російського населення становила 20,6%, у Причорномор'ї та Криму (28,3%) і в Приазов'ї та Донбасі (28,3%). За сто років ситуація мало змінилася. Хоча в південних та східних губерніях українці становили, за даними єдиного дореволюційного перепису, більшість населення, ці регіони гостро реагували на соціальні, а не національні проблеми.

Гальмуючий вплив на формування політичної нації здійснювали успадковані від минулого настрої та передсуди, наявні у представників усіх трьох лінгвоетнічних громад. Немало українців, які постраждали від переслідувань радянської влади, продовжують відчувати дискомфорт навіть після її зникнення. Звідси – підвищена агресивність, спрямовувана проти росіян, у тому числі тих, хто живе з нами в одній державі. Найбільш яскравий приклад, який уже наводився вище – спроби звинуватити в Голодоморі не політичний режим, в якому було представлено чимало українців, а російський народ.

Подібна агресивність викликає у росіян негативну реакцію, яка багаторазово посилюється під впливом властивих їм самим комплексів. Адже не так легко позбутися комплексу загальносоюзної титульної нації, яка не вважалася національною меншиною в будь-якій республіці.

Чимало громадян України пов'язані різноманітними, у тому числі родинними зв'язками з населенням Росії, політичні настрої якого формуються агресивною пропагандою. Тому український народ відчуває вплив кремлівської пропаганди як через ЗМІ, так і опосередковано, через контакти з населенням Росії. Агресія в Криму і на Донбасі викликала шок в усьому світі, але тільки не в Росії. У листопаді 2014 р. соціологи російського Левада-центру запитали своїх респондентів, чи має Росія визнати незалежність ДНР і ЛНР? «Так» або «Швидше так» відповіли 63%, «Ні» або «Швидше ні» – тільки 12% опитаних⁸.

За останній рік формування української політичної нації багаторазово прискорилося. Могутнім прискорювачем стала агресія Росії.

⁸ День (Київ). – 2014, 28-29 листопада.

Безпосередній зв'язок між російською агресією і згуртуванням усіх лінгвоетнічних громад (включаючи 5% населення неукраїнського і неросійського походження) помітив і в найбільш категоричній формі висловив один з блискучих публіцистів доби горбачовської «перебудови» Анатолій Стреляний: «И скажем главное. Национальное украинское дело из-за событий в Крыму, как бы они ни повернулись, не пострадает. Наоборот. Объяснять это – значит держать читателя совсем за дурака. Посягательство России на Крым только приблизит приход в Москву такого гостя как Русский Майдан. Объяснять это тоже излишне. Другое дело, что русская оккупация Крыма может многих убить и обездолить. Людей жалко, даже несмышленных, а так бы все хорошо»⁹.

* * *

Спостережливі читачі могли б помітити деякі суперечності у наведених тезах. Вони мають об'єктивний характер, тому що національний зріз суспільства не співпадає з соціальним і навпаки. Отже, тема потребує додаткових висновків.

Передусім треба зупинитися на суто теоретичній проблемі. Це правда, що політична нація і громадянське суспільство – синонімічні поняття, але тільки в цілісному вигляді. Громадянське суспільство складається з великої кількості різноманітних організацій, які можуть об'єднуватися або функціонувати самостійно. Важливо лише те, щоб вони зберігали економічну та політичну незалежність від державних інститутів і могли впливати на них постійно, а не тільки під час виборів. Політична нація складається з: а) нації, яка є більшістю населення в країні; б) націй або етнічних груп, які є аборигенними на території, що входить в цю країну; в) меншин, що відносяться до нації, яка утворює більшість населення в іншій країні. Окремі осередки соціального або національного характеру розвиваються за власними законами, впливаючи на самоорганізацію населення в рамках громадянського суспільства/політичної нації.

Самоорганізація населення в Україні, яка дала поштовх утворенню громадянського суспільства/політичної нації, почалася тільки з кінця 1980-х рр. Тоді стали виникати так звані «неформальні», тобто позбавлені благословення КДБ і парткомів громадські осередки.

⁹ Форум націй (Київ), 2014, № 6.

Одним із найголовніших був Народний рух України. Викликана низкою обставин трагічна доля Руху вкрай негативно позначилася на темпах формування громадянського суспільства, отже, і політичної нації в Україні. Так само труднощі інтегрування російських і навіть ширше – російськомовних громадян в український державотворчий процес негативно позначилися на темпах формування політичної нації, отже, й громадянського суспільства.

Запорукою прискорення темпів формування українського громадянського суспільства є соціально-економічні реформи. Запорукою прискорення темпів формування української політичної нації є подолання труднощів в інтегруванні українських росіян, російськомовних українців та інших національних меншин в національний державотворчий процес. На цьому треба зупинитися детальніше.

Прикро, що тільки половина людей, які є громадянами України, вважають себе перш за все громадянами України. Але цій біді можна зарадити. По-перше, Революція гідності, будемо сподіватися, відкрила шлях до соціально-економічних реформ, здатних перетворити олігархічну демократію в демократію європейського типу. По-друге, перед обличчям зовнішньої агресії (спасибі Путіну!) український народ згуртовується і починає більше цінувати національну державність.

Чудово, що лише невелика частка громадян України вважають себе перш за все представниками своєї нації (3,3% – україномовні українці, по 2,6 % –російськомовні українці і українські росіяни). Це означає, що все населення України, включно з громадянами неукраїнської і неросійської національності, здатне згуртуватися в єдину політичну націю, спроможну чинити опір зовнішній агресії.

Українські росіяни нерідко ототожнюють себе з громадянами Росії. Як правило, в такому ототожненні нема ознак, на підставі яких їх треба було б розглядати як п'яту колону у населенні України. Кінець кінцем, серед втікачів у сусідню державу від Революції гідності ми зустрічаємо немало етнічних українців. Лінія розламу йде за соціально-політичною, а не за національною ознакою. Симпатії до Росії з боку українських росіян зрозумілі: Україна і Росія впродовж століть знаходилися в одній імперії – чи царській, чи радянській. В умовах російсько-української війни треба визначатися за соціально-політичною, а не національною ознакою. Росія – найближча для України країна, але це тільки ускладнює міждержавні відносини. Адже російський правлячий клас прагне зробити Україну ще

ближчою – аж до цілковитої втрати нею ознак державності – навіть таких, які існували в радянські часи. Чи варто російськомовним українцям і українським росіянам співчувати подібним намірам? Кремлівські можновладці по руках і ногах обплутали своїх громадян, то навіщо громадянам України лізти в ту петлю?

Однією з головних умов згуртування усіх нас в єдину націю є визнання того, що Україна мусить мати тільки одну державну мову. Слід усвідомити, що визнання російської мови рідною з боку половини населення – це результат асиміляторської політики російської і радянської імперій. Наявність однієї державної мови не означає заборони на користування рідною мовою. Одна державна мова не викличе будь-яких утруднень в повсякденному житті. За даними моніторингу Інституту соціології НАН України, у 2013 р. лише один відсоток мешканців не розумів української мови і тільки третина одного відсотка не розуміла російської. На відміну від політиків, опитувані громадяни не були стурбовані мовним питанням. Серед 14 чинників, які мусили об'єднувати, на думку соціологів, український народ, вони поставили мову на десяте місце¹⁰

Агресія Росії в Україні стала колосальним шоком для громадян обох країн. Слід визнати, що цей шок дав протилежні результати. Громадяни України рішуче взяли курс на демократію і висловилися за входження в Європу, а не в «русский мир». Виховані в душі братства і дружби слов'янських народів Східної Європи, російські громадяни в масі своїй з ентузіазмом підтримали дії свого уряду, спрямовані на знищення «київської хунти». Можна зрозуміти, що схвалення агресії більшістю росіян є наслідком промивання мізків засобами ЗМІ. Проте фактом залишається те, що загроза національній державності йде не тільки від правлячого класу, який тримає свій народ в інформаційному рабстві, але й безпосередньо від російського народу. Це теж треба розуміти усім нам.

Обрання П. Порошенка Президентом України в один тур, переконливі результати позачергових парламентських виборів, героїчні дії відродженої у найстисліші строки української армії, могутній волонтерський рух на її підтримку, беззастережна підтримка незалежності України вільним світом – все це служить запорукою успіху у боротьбі українського народу за свою свободу і незалежність.

¹⁰ Українське суспільство. 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – С. 6, 488.

ЯКУБОВА
ЛАРИСА ДМИТРІВНА,
*провідний науковий
співробітник відділу
історії України 1920 – 1930 рр.
Інституту історії України
НАН України,
доктор історичних наук,
професор*

**ДОНБАС РАДЯНСЬКИЙ БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИЙ –
«ПЛАВИЛЬНИЙ ТИГЕЛЬ» ЧИ «ВСЕСОЮЗНА КОЧЕГАРКА»:
ДО ПИТАННЯ ПРО НАСЛІДКИ РАДЯНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА
УКРАЇНСЬКЕ НАЦІЄТВОРЕННЯ**

Тут один із учасників – людина з портфелем – намагалась усіх нас, академічних вчених, переконати у тому, що ми повинні розповісти вам, як саме слід викладати історію, щоби студенти були семи п'яді у лобі та розуміли більше, ніж ми самі. А потім взяла свій портфель і просто пішла з семінару. Я переконана, що загально-методичні дискурси для вас, викладачів вузів, добре зрозумілі і без нас. Для тих, хто вважає, що усе-таки ситуація в країні така, що треба із цим щось робити, до уваги моєї особисті міркування.

Те, що я бачу за останній рік, що є питанням №1 – це питання нашої кричущої історичної неписьменності. Історичні дисципліни, як би там не було, завжди, в усіх історичних періодах, за існування будь-якої держави виступали базою світоглядного розвитку людини, становлення особистості. На жаль, українська державність, яка є мабуть занадто молодою для того, щоби осмислити ці базові поняття та глибину відповідальності перед своїми громадянами і світом, вона 23 роки поспіль оминала це питання, із легкістю і граючись. Зрозуміло, що початковий період «варварського капіталізму», котрий ми

наразі з вами переживаємо, він абсолютно знівельював, принизив значення гуманітарної сфери як такої і викладацької, академічної праці як таких. Нині ми з вами, це треба визнати чесно, є аутсайдерами соціального життя країни. Однак, попри всі негаразди і випробування, які випадають на наше життя, ми начебто несемо у світ те, що знаємо, те, що відчуваємо і ми намагаємося наповнити молоде покоління та загалом наш соціум знаннями, ми виступаємо зберігачами і передавачами знань про минуле. Ми це знаємо і ми відчуваємо це душею.

Тут варто згадати біблійний принцип, за яким кожна людина – це сосуд. Усе, що ми вміщуємо у цей сосуд, починаючи з дитячого садка і закінчуючи вищою школою, повсякденним життям після вищої школи, адже освіта і розвиток особистості із завершенням вузу не закінчується, і в нормі цей розвиток має тривати усе життя – так ось усе це і творить людину, особистість. Але що може видавати пустий сосуд? Пустий сосуд навіть, якщо він із портфелем, може лише звучно гудіти. Гудять пусті сосуди за кафедрами, гудять пусті сосуди в аудиторіях, ще голосніше гудять сосуди у Верховній Раді і один величний благозвучний гудучий сосуд, який є у будинку рад у Російській Федерації, гудить на весь світ про кричущу безграмотність історичну і бездуховність людську. Уся сукупність сучасних проблем полягає у тому, що все наше життя суспільне перетворилось на велике гудіння безглузвих пустих посудів. Отут і є відповідь на питання, як же нам викладати. Пусті сосуди дуже просто вирішують це завдання.

Моя товаришка, з якою я спілкувалась буквально вчора і яка працює нині в Інституті підвищення кваліфікації вчителів у Донецьку, розповіла, що вона нині стоїть перед складним питанням: як пояснювати тамтешнім викладачам української історії, як саме слід викладати історію України? Як? Адже сьогодні кожного дня вони повинні йти у школи, які працюють, і мусять щось розповідати дітям, відповідаючи заодно на питання, чи дістануть вони атестати, і що це будуть за атестати, куди з ними можна буде вступати. Основна відповідь, яку вона вчора отримала від міністра освіти ДНР, що ми, мовляв, очікуємо на вантаж з Росії – черговий гуманітарний конвой, в якому привезуть підручники. І як тільки цей вантаж прийде, почнемо по-новому викладати весь курс історії.

Так от, я закликаю зрозуміти, що наше сьогоднішнє завдання полягає зовсім не у тому, аби швиденько перепрофілюватись на

викладання сьогодення. Все-таки базова відповідь не у тому, щоби дочекатись нового гуманітарного чи не гуманітарного конвою і перепрофілювати, відповідно до нових умов своє викладання. Немає іншої відповіді на всі виклики, що ми їх маємо зараз, ніж викладати правду. Як відзначав святіший Володимир, нам урешті слід звернутися до правди. Не волати, не бити себе в груди, що 2/3 людей у Донбасі ненавидять усе українське. Треба врешті заглянути туди і подумати, а чи так це є? Зрозуміти це для себе, от тоді і стане ясно, що із усім цим зробити. А робити нам треба не так, щоби сісти і вирішити, як нам зараз викладати історію вам. Бо ми вам у цьому допомогти не зможемо. Правда життя полягає у тому, що кожен викладач вузу значно краще за нас, працівників академічних установ, знає як викладати. А от допомогти вам у тому, що саме викладати, знаючи, що в кожного викладача навантаження по 900 – 1500 годин (я сама свого часу пішла з вузу через те, що зрозуміла, що фізично працювати там можуть одиниці, унікуми) – це і є наше завдання. Усі повинні поділитися між собою напрямки і допомагати один одному, прагнучи нести в суспільство те, що воно потребує і попри всі негаразди, що ми маємо в оплаті нашої праці та у визнанні суспільством ваги нашої роботи, намагатися робити те, що ми покликані робити. Бо в цьому наша є місія. Як зараз кажуть, це і є наше з вами волонтерство. Наше волонтерство перед обличчям небезпек, які стоять перед українською державою, полягає у тому, щоби за ті смішні гроші, які нам держава платить, усе ж таки намагатися виховувати нове покоління.

Найстрашніша проблема сьогодні у вузах, і не лише у вузах (це я як мама кажу, в якій діти навчаються і в школі, і у вузі) – це те, що ти приходиш до школи, і бачиш ці сумні, глухі, нецікаві підручники з історії, які відбивають усіляке бажання дітей цікавитись нею. Історію не можна вивчити в школі, і не можна її по підручнику вивчити у вузі, тим більше у технічному. Але, коли ми дітей не вчимо цікавитись історією, коли ми їм не прищеплюємо бажання нею цікавитись кожного дня в своєму наступному житті, то у нас плодяться групи по інтересах, як то кажуть у фейсбуці, де одні «укропи» дають «ватників», а «ватники» дають «укропів». І там дискусію повернути у якесь творче річище, яке буде щось будувати, а не знищувати один одного, вже неможливо. Цим треба займатись з дитячого садочку. Тобто, основне завдання викладача в будь-якому зараз вузі, як на мій погляд, полягає у тому, щоб прищепити молоді бажання

цікавитись історією, бо історія – це базова структура, яка формує особистість і громадянина.

В деяких із країн, де це розуміють, але вживлюють у мозок те, що вживлюють – негатив, КПД не порівняне із тим, що ми маємо в Україні. Люди там задурені, вони прагнуть знати, і не знають. Вони ладні вбивати за ідею, яку їм вклали в голови. Я в останній своїй брошурі, яку мене просили написати, зауважила, що нам немає сенсу смикатися на гачку, протиставляючи себе російській історіографії імперській, бо це абсолютно безперспективно. Імперському дискурсу щось довести з точки зору історії неможливо. Вони крім цинко-терапії нічого не розуміють. Але для себе ми маємо зараз під новим кутом зору глибше звернутись до тих проблем, які багато років взагалі не помічались. Через те, що не було сил, ресурсів, бажання, часу і т. ін. Але коли тепер держава перебуває в такому важкому стані, ми намагаємось це робити.

Колись я викладала в Інституті народного господарства політологію і до мене студенти часто зверталися з тим чи іншим питанням. Але нині значна частина студентів не хочуть нічого вивчати, вони не читають нічого – ані історії, ані будь-чого іншого, крім «Контакту», вони сидять у ньому і розмовляють, їм це цікаво. Але ж ми повинні щось робити, щоб ці діти вирости повноцінними громадянами. Цього завдання не можна вирішити в «Контакті». Як можна любити чи поважати українське (так само як російське, грецьке, польське, німецьке, єврейське), якщо про ці компоненти нічого не знати, окрім того, що здобуто з сайтів, «Контакту», Фейсбуку тощо? Молоді люди цікавляться набагато більше масовою американською, європейською культурою, аніж культурою країни, в якій живуть. Більше того, вони абсолютно не знають, чим відрізняється масова культура від народної культури, від сучасної культури. Абсолютно не сформовано історичне бачення як таке, бачення історичного процесу. Коли в людини воно сформовано повноцінно, то не може стояти питання: хто кращий – українці чи росіяни? Але ж це питання, воно саме по собі не виникає, бо людина є цивілізованою, вона розуміє, що сучасна Україна – це продукт спільної діяльності усіх народів, котрі тут жили і слугували Україні, віддавали за неї своє життя. Коли таке бачення сформоване, то є тоді у державі і в суспільстві толерантність. А якщо панують абсолютно пусті сосуди, які займаються мордобоем у Верховній Раді України і продовжують методами

наси́льства вирішувати свої питання на псевдо референдумах, то це означає, що в суспільстві абсолютно відсутня елементарна історична письменність, політична письменність і соціальна письменність.

Не сформована у нас абсолютно історична свідомість, і це показують оці псевдо референдуми, які звичайно ж спровоковані, підроблені, але частина людей усе ж повелася на це. Чому? Тому, що вони абсолютно не знають, що таке держава, як працюють її інститути. Вони зараз тільки, коли четвертий місяць не платять зарплату, починають задаватися питанням, а чому ж їм не платять. Бо вони думали, що якщо вони вийдуть на псевдо референдум, то наступного дня гроші звідкись візьмуться самі. І це ж не лише ті люди, яких називають маргіналами і п'яничками і які бігають за 100 грн. на вибори. Це і так званий політиком, це ті лідери, які ведуть цих людей за собою.

І все ж, я не зовсім згідна із тим, що події на Сході країни – цілкомита поразка нашої гуманітаристики. Бо все ж таки ті діти, яких ми виростили за 23 роки, вони нині віддають своє життя і в донецькому аеропорті, і на передовій. Якби ми нормально не робили свою справу ці 23 роки, то мабуть не було б сьогодні кому протистояти цій навалі. Але зараз наше спільне завдання – неупереджено, глибоко, не стільки по-новому, скільки з більшою правдою підіймати найбільш кричущі, актуальні питання для української державності, для її збереження і протистояння в політичній боротьбі. І це вже не дискусія, це просто боротьба пропаганди і контрпропаганди. Ми можемо дати для цього матеріали, ми можемо брати в ній участь. Викладачі те, що ми, академічні науковці, можемо давати, мають брати для своєї роботи, з дітьми треба працювати.

Колись студенти мене питали: ну навіщо нам потрібна ця політологія, чого це ми маємо сидіти тут, думати про українську революцію, козацтво, тим більше про Радянський Союз, котрий вже нікому не цікавий? Тепер вже так питання не стоїть. Зараз ми розуміємо, що СРСР живий як ніколи. Я і тоді казала студентам: основна проблема виникне не зараз, коли ви намагаєтесь отримати корочку і піти з нею в широкий світ, заробити свої перші мільйони, як всі хочуть зараз, то для вас це не буде питанням. Питання і величезне виникне не для вас, а для країни виникне, коли ви прийдете в районну адміністрацію, в районну раду, в міську раду, а потім і до Верховної Ради, і відчуватимете, що ви, громадяни, зовсім чужі у своїй країні, і представники влади нічого про цю країну не знають, і вирішують

величезні питання глобального світу, базуючись на абсолютній неписьменності. А вирішувати глобальні проблеми і перетворитись з чиновника на державного діяча можна лише тоді, коли в тебе за плечима досвід твого народу і досвід сторіч. От тоді не треба кожного дня вигадувати велосипед, тисячі законопроектів, які ніхто не буде підтримувати, писати і описувати абсолютно неписьменні речі, я не кажу про коми і помилки, розставлені не в тих місцях. Наразі ж абсолютна неписьменність водить українське націєтворення по колу і це вже виходимо на четверте велике коло, із яких я пам'ятаю.

І знову питання стоїть: жити чи не жити Україні, бути чи не бути Україні? А все через те, що народ хоче мати Україну, абсолютно не знаючи про те, що вона з себе являє. Ми тиражуємо, плекаємо в мас-медіа історичні дописи. Але що ж було зроблено неписьменними з історичної точки зору журналістами впродовж останнього року? Я згідна, що може глибоке викладання історії в технічних вузах не потрібне, якщо ми розуміємо, що відсоток людей, які підуть з технічного вузу в політику мінімальний, але глибина викладання історії на журналістських факультетах, вона повинна у п'ятеро, у десятеро збільшитись. Більше того, основна проблема наших вузів та шкіл, як була, так і залишається – ми вчимо дітей історії по підручниках.

В пізній радянський період на історичних факультетах уже не вчилися по підручниках. По підручниках вчилися лише трієчники, яким треба було поставити галочку в залікову книжку. До питання, а чому ж розвалився Радянський Союз? А тому, що там керували так само неписьменні люди. Так от, сформувати повноцінне бачення історії, ґрунтуючись лише на підручниках, неможливо. І навчаючись на сайтах популярних, так само неможливо. Оце прищеплення культури, споживання історичного продукту віднині найактуальніше.

Інформаційна політика сьогодні – це політика державної безпеки. І неприпустимим є, коли журналіст виходить у ТСН з мікрофоном і видає там такі речі, які б він ніколи не видав, якби він був письменним історично. Але вплив журналістики на суспільство настільки колосальний, що думати про те, що ми будемо мати в мас-медіа через 10 років, ми повинні вже сьогодні. Ми, науковці, можемо давати журналісту інтелектуальний продукт. Але держава, якщо вона не зробить сьогодні висновків, то через 10 років те, що зараз відбувається, в Україні не закінчиться. Не закінчиться, поглибиться, збільшиться за умови, якщо ми будемо жити як країна. І про це вже треба думати зараз.

Я дещо провокаційно сформулювала тему своєї доповіді «Донбас радянський багатонаціональний – «плавильний тигель» чи «все-союзна кочегарка»: до питання про наслідки радянської національної політики та її вплив на українське націєтворення». Це – лише частка тієї роботи, котру я нещодавно була змушена на прохання Інституту історії провести, зважаючи на виклики сьогодення. Проанонсую: чергова така брошура лежить у нашому видавництві і вона невдовзі вийде, її назва «Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в процесі українського націєтворення». Історичний контекст у цій праці значно ширший, я намагалась споглянути на етнонаціональну історію і виявити суперечності, що їх вона генерувала, з моменту освоєння господарського і до сьогоднішнього дня. Якщо це комусь буде цікаво – прошу вийти на сайт Інституту історії, там можна ознайомитися із усіма нашими працями. Звичайно друкований наклад моєї праці буде мінімальним, але вона буде у вільному доступі, і її можна буде використовувати. Я думаю, що ця праця буде цікавою тим, хто усвідомлює, що Донбас сьогодні є віддзеркаленням загальних проблем, що існують в Україні. Оце питання, що 2/3 на Донбасі ненавидять все українське – це черговий ідеологічний штамп, котрий нав'язується масовій свідомості. Я прагнула зрозуміти, чи відповідає цей міф реальності, чи ні, підняти цю тему не під новим кутом зору, а просто глибше в ній розібратися, розібратися в тому, що є етнічність як така і як вона змінювалася у радянському Донбасі. Я прагнула висвітлити усі тенденції, які зараз є, але найбільше, мені здається, актуально зараз все ж таки заглядати не в часи Володимира Великого «красного сонечка», а у наше нещодавне минуле, яке диктує і генерує нам сучасні проблеми. Тим більше, що наш східний сусід, на жаль, є таким собі абсолютним монолітом, залізобетонним зліпком радянської минулості. І мова йде не про те, що «совки» нині як масове явище диктують нам правила співжиття. Справа у тім, що в українській історичній думці допоки що (Станіслав Владиславович зробив колосальний внесок у те, щоби з'ясувати, а що ж таке «радянськість» і радянський період) нема повноцінного усвідомлення того, наскільки ми залежні від того періоду, і у сфері етнонаціонального життя особливо.

Я хотіла б ще звернути увагу, що наше трактування того, чим є сучасне української нації, є досить поверховим без урахування радянської спадщини. Йдеться про те, що етнічність, як така, у

Радянському Союзі (Донбас є полігоном оцієї соціальної платформи, цієї теорії двох культур) абсолютно була знищена. Про етнічну національну культуру в державному контексті у Радянському Союзі не йшлося. Це було абсолютне історіоничення етнічності. Не йдеться про те, що Радянський Союз домогся 100% перемоги на цьому шляху. Але слід мати на увазі, що базова основа відтворення етнічної культури була значною мірою знищена. Знищена методами культурного, політичного, репресивного тиску.

Частина громад Донбасу – скажімо, німецька, почасти болгарська, були виселені з Донбасу наприкінці «великого терору». Греки не були виселені, як вони переказували в своїх народних оповідках, тому, що Паша Ангеліна дуже добре попросила Сталіна за них, і вождь пожалів греків, бо дуже любив цю дівчину-красуню і комсомолку. Хоче це абсолютна байка, тим не менше грецька громада терор пережила, була законсервована у донецькому степу, жила у абсолютній ізоляції, без школи, без писемності, і законсервована вижила у радянській дійсності.

Починаючи з 1937 р. у етнічному сенсі знищувались українці, знищувались українці не фізично, але культурно. Фактично знищувались, як кожна етнічна спільнота. В цей час у тому ж Донецьку упіймали грецьке село на проведенні за національними звичаями весілля. Партком, райком усіх звільнили, виключили з партії, бо весілля навіть, звичайне сільське весілля в етнічному ключі не можна було справляти. Існувала і запроваджувалась лише масова соціалістична форма культури. Якою мірою вона була національна? Ніякої національної складової в ній не було. Це був сурогат соціалістичної псевдокультури, вироблений у кремлівському центрі і в субцентрах регіональних, партійних і республіканських владних структурах, тиражований через ЗМІ. Більше того, наважусь стверджувати, що він російським етнічно був так само мало, як і українським, грецьким, німецьким і т. ін.

Отже, я вас закликаю до волонтерства. Немає іншого виходу в нашій ситуації, крім того, аби працювати відповідально на майбутнє нашої країни. Я – етнічна росіянка, родом із Донецька. І те, що там зараз відбувається – для мене це страшна річ. І не можна казати, що всі на сході країни радо вітають у кокошниках із хлібом-сіллям російських окупантів. Уявлення про те, що за Україну виступають лише етнічні українці – воно не просто застаріле, воно шкідливе

таке уявлення. І те, що воно тиражується у Верховній Раді, у політикумі, і у соціальній сфері – це заважає нам домовитися між собою, людям, які знають досвід України, які її розуміють, відчувають душею, і це ще більше накладає на нас відповідальність наголошувати те, що росіяни України можуть бути не меншою мірою громадянами України, аніж самі українці. Багато росіян, греків, німців, євреїв зробили колосальний внесок у розбудову української ідеї як такої, незалежності як такої, і держави як такої. Попри всі негаразди, я думаю, що цей проєкт не вичерпаний. І допоки за нього буде можливість боротись, за нього треба боротися на інтелектуальному, ментальному, інформаційному полі – так довго, як буде можливість. Бо лише зараз росіяни масово приходять до розуміння, що насправді вони є громадянами України, і я навіть пропоную назву для цього явища – це «синдром Фітільова (Хвильового)», котрий свого часу закликав «геть від Москви!». Цей підхід сьогодні як ніколи актуальний. Якщо це гасло колись висловила одна людина – етнічний росіянин, то тепер є масове усвідомлення того, наскільки ми є далекими від того дискурсу, того концепту, який генерує сучасна Росія. Так, я сучасна росіянка, але Росія – це не моя батьківщина, саме Україна – це територія моєї внутрішньої свободи і моєї душі. Я думаю, що ми повинні намагатися передати нашу країну нашим дітям, бо на всіх вигнання не вистачить. Європа зараз дуже погано приймає політичних і інтелектуальних вигнанців. Тому пропоную працювати там, де ми можемо і повинні працювати, і це буде Україна.

*ЛЮДМИЛА
ВОЛОДИМИРІВНА
ГРИНЕВИЧ,
старший науковий
співробітник відділу історії
України 1920 – 1930 рр.
Інституту історії України
НАН України,
доктор історичних наук*

РАДЯНСЬКА ПОЛІТИКА ТВОРЕННЯ ГОЛОДУ: АКАДЕМІЧНІ ЗНАННЯ VS ПОЛІТИЗОВАНИХ ТЛУМАЧЕНЬ

Я хочу почати свій виступ із короткого зауваження щодо обговорюваної тут тези про події в Криму та на сході нашої країни як наслідок провалів української гуманітаристики. Як на мене, з цією тезою можна погодитись на всі 100%, однак із одним суттєвим застереженням: якщо ідеться про офіційну політику пам'яті, причому за весь період існування сучасної української держави.

Звернемося до тлумачення владою масштабної гуманітарної катастрофи, що сталася в радянській Україні на початку 1930-х рр. – до теми голоду.

Як відомо, за часів існування СРСР, ця тема фактично замовчувалась державою, власне радянська влада десятиліттями заперечувала сам факт голоду в Україні та інших землеробських районах країни рад. Таку історичну політику я визначаю як примусову амнезію.

Наприкінці 1980-х рр. тема голоду почала поволі входити у публічний простір, і, здавалося б, із крахом СРСР, ліквідацією монополії Компартії на владу та ідеологію, з проголошенням державної незалежності України, офіційна політика пам'яті стосовно цієї важливої для українського суспільства теми мала б набути якісно нового характеру. Однак цього не відбулося, і причина цього полягала у тому,

що влада в Україні плавно перейшла від комуністичної до посткомуністичної еліти, котра була просто неготовою до процесів декомунізації і реальної демократизації. Як за часів президентства Леоніда Кравчука, так і під час президентства Леоніда Кучми реалізувалася політика м'якого ігнорування теми голоду: з одного боку, влада не заважала науковцям, суспільству, громадським організаціям опікуватися нею, проте з другого боку – сама практично нічого не робила для того, аби пам'ять про голод відроджувалася, аби проводилися офіційні комемораційні заходи на вшанування пам'яті убитих голодом мільйонів людей. Ми працюємо в академічних інститутах вже тривалий час і добре знаємо, що абсолютна більшість наукових досліджень з проблематики голоду за останні 23 роки була проведена не за допомогою держави, а завдяки громадській ініціативі, завдяки науковцям, котрі усвідомлювали значимість цієї теми і бралися за її дослідження – як правило, у позаплановому порядку. Приклад – професор Станіслав Кульчицький – провідний дослідник голоду 1932 – 1933 рр., автор багатьох монографій з теми голоду, і практично всі вони були написані без будь-якої державної підтримки.

Якщо звернутися до часів президентства Віктора Ющенка, то цей період, безперечно, можна охарактеризувати як період активного патронування державою теми голоду. Однак, якщо реально оцінювати дії тогочасної влади, то слід визнати, що принаймні у ситуації з науковою сферою практично нічого не змінилося в порівнянні з попередніми роками. Професор Андрій Іванович Кудряченко згадував сьогодні про те, що фонд «3000» відмовив йому у фінансуванні цінного збірника документів. Я маю аналогічний негативний досвід спілкування з цим фондом: видавництво «Критика» звернулося до нього з клопотанням підтримати проект багатотомної «Хроніки колективізації та Голодомору», натомість представники фонду зажадали від упорядників детально перелічити всі документи, що складатимуть видання – а це десятки тисяч позицій, бо книга має 12 томів. Ясно, що таке застереження було або проявом кричущої некомпетентності, або приводом для відмови у наданні підтримки. І це дуже прикро, бо видання це 2009 року стало лауреатом Всеукраїнського конкурсу «Книга року». Принагідно відзначу, що за часів померанчової влади нам не вдалося дістати підтримки і від Українського інституту національної пам'яті, хоча на словах таку підтримку нам обіцяли. Натомість за часів президентства Ющенка держава почала досить агресивно нав'язувати

суспільству певні поведінкові стратегії зі вшанування роковин Голодомору, котрі, як на мене, мали негативні наслідки.

Про часи президентства Віктора Януковича годі й казати. Нам усім було абсолютно зрозуміло, що ми маємо справу зі спробами примусової реалізації в Україні офіційної політики пам'яті сусідньої держави – Російської Федерації. Ми, науковці, активно виступали проти цього, називали речі своїми іменами, і треба відзначити, що попри тиск, практично жоден із українських дослідників голоду під час каденції Януковича не змінив свої погляди щодо оцінки трагедії 1933 року як геноциду українського народу. Політичне замовлення Росії довелося виконувати керівництву Українського інституту національної пам'яті – комуністу, доктору історичних наук Валерію Солдатенку та його заступнику, доктору історичних наук Дмитру Веденєєву – обидва, між іншим, професійно були далекі від теми голоду, відтак підготовлені ними праці на цю тему мало чого варті у науковому плані, зате є чудовими взірцями підпорядкування науки певному ідеологічному замовленню.

Однак я би хотіла привернути вашу увагу до парадоксальної ситуації. Здавалося б, за умови явно провальної історичної політики зацікавлення темою голоду в суспільстві мало б поволі сходити на нівель, натомість відбулося зовсім протилежне. Останні опитування громадської думки вказують на те, що нині 74 % українського населення дотримується точки зору про голод 1932 – 1933 рр. як штучний і як геноцид. Про що це може свідчити? Я думаю і про ефективність діяльності науковців, котрі усе ж спромоглися донести суспільству правду про важке історичне минуле нашої країни. Водночас це означає, що громадянське суспільство сучасної України, навіть якщо держава нічого не робить у царині гуманітарної політики, уповні здатне самостійно відповісти на виклики сучасності і впоратися із завданнями ствердження гуманістичних світоглядних підходів у оцінках трагічних сторінок нашого історичного минулого.

Не секрет, що викладачі вищих навчальних закладів, приходячи в аудиторію, можуть почути від деяких студентів питання про доцільність звернення до теми голоду. Я особисто із цим не так часто, але усе-таки стикалась під час публічних виступів, і чула таке: скільки вже можна говорити про голод, вже давно про нього все сказано; тема голоду «шкідлива», бо на ній можна виховати лише депресивне покоління, в гуманітарній політиці держави краще робити акцент не на

поразках, а на успіхах; зараз не час згадувати про голод, вистачає й сьогоднішнього горя etc. Хоча такі думки не дуже поширені в українському суспільстві, але вони є. Тому, я думаю, є сенс поговорити і про те, як нам, науковцям і викладачам реагувати на такі запитання, котрі, безперечно, мають право на існування.

Мені здається, що необхідно пояснювати студентам важливість осмислення теми голоду для розбудови нашого демократичного майбуття. Перш за все, потрібно говорити про те, що голод – це брутальне порушення людських прав, відтак український голод 1932 – 1933 рр., жертвами якого стали щонайменше 4 мільйони осіб – це була величезна несправедливість і порушення державою головного права людини – права на життя. Оскільки ми гуманісти і говоримо сьогодні про те, що для нас головною цінністю є людське життя, то, згадуючи про голодну катастрофу 1932 – 1933 рр., ми і сьогодні боремося за дотримання людських прав, ми нагадуємо людству про неприйнятність державної політики творення голоду

Друге – ми повинні згадувати людей, котрі безвинно загинули, повинні віддати їм данину нашої пам'яті, це є наш обов'язок. Якщо ми нехтуватимемо пам'яттю про ці події та цих людей, то таким чином ми втратимо своє минуле і не зможемо зорієнтуватися у нашому сьогодні, визначити орієнтири на майбутнє. Хочу привернути вашу увагу до того, що справа виявлення поховань жертв голоду у нас поставлена дуже погано. Ми знаємо, що існує величезна кількість громадських організацій, котрі займаються тим, що шукають поховання солдатів Другої світової війни. Загальновідомою є теза: війна не скінчилась доти, доки не буде поховано останнього солдата. І це правильно, так і повинно бути. Але одночасно постає питання: а де ж братські могили тих людей, котрі померли від голоду, котрих у ті страшні часи просто скидали у спільні ями? Що робить держава, громадськість для того, аби відшукати такі могили і перепоховати нещасних жертв сталінського тоталітарного режиму? Практично нічого, більше за те, уповні можливо, що на таких масових похованнях сьогодні побудовано дитячі майданчики і місця відпочинку. Чи є нормальною така ситуація? Звичайно ж ні. Але про що вона свідчить? Як на мене – про неймовірне знецінення людського життя, і це, між іншим, один із трагічних наслідків голодомору.

Коли ми згадуємо про голод 1932 – 1933 рр. ми також намагаємося привернути увагу суспільства до потреби обстоювання демократичних

цінностей і розбудови демократичної держави, адже, як зауважив Амартія Сен – нобелівський лауреат і знавець феноменів бідності та голоду – найбільш важкі наслідки голодних катастроф у XX столітті були у тих країнах, де панували імперські і тоталітарні режими. Україні у цьому відношенні особливо «повезло», бо вона за часів існування СРСР відчувала два тягарі – і комуністичного правління, і імперського. Отже, апелюючи до теми голоду, ми повинні донести до молоді думку про те, що вони повинні боротись за незалежну державу і державу демократичну з тим, аби громада могла контролювати уряд.

Настав час розглядати проблематику українського голоду в ширшому історичному та порівняльному контекстах. Власне, у цих напрямках і рухається сучасна вітчизняна наука. Ми добре обізнані з концептом геноциду, автором якого був польський юрист Рафаїл Лемкін. Дещо менше говоримо про концепт американського юриста Девіда Маркуса, котрий запропонував ввести у міжнародне право визначення «*famine-genic policy*» – у перекладі на українську це звучить як голодотворна політика або політика творення голоду. Науковці вже давно довели, що якщо десь у якійсь країні сталися природні катаклізми – посуха, повінь тощо – це ще не означає, що населення країни буде голодувати, тим більше масово вмирати від голоду. Якщо ж таке стається, то провину за це несе перш за все уряд, котрий або не захотів, або не спромігся запобігти голодному лихові, або й навіть своїми діями навмисно призвів до голоду. Девіс Маркус пропонує своєрідну класифікацію голодотворної політики, виокремлюючи такі її 4 ступеня: четвертий – коли голод в країні виникає унаслідок некомпетентності чи корумпованості уряду, однак у його діях відсутні ознаки навмисності; третій – коли уряд демонструє байдужість до голодуючих, навіть маючи засоби для їх рятування; другий – коли уряд здійснює політику, що породжує голод, він свідомий того, що робить, але продовжує свої безрозсудні дії, ця стадія, за визначенням Маркуса, вже є *mens rea*; нарешті перший – коли уряд використовує голод як зброю, навмисно нищить за допомогою голоду населення, зокрема неохоче по відношенню до нього.

Якщо через таку призму ми подивимося на події, що відбувалися в Україні наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр., то стає зрозумілим, що саме голодотворна політика радянської влади стала основною і головною причиною гуманітарної катастрофи в Україні, причому дії сталінської влади вочевидь можна віднести до першого і другого ступенів, отже – це був свідомий злочин влади, *mens rea*.

Дослідники переважно дійшли консенсусу у тому, що в основі реалізації голодотворної політики радянської влади лежали ідеї, ключові для теорії марксизму і практики комунізму – заперечення приватної власності (тотожне позбавленню селян економічного правосилля), класової боротьби як рушійної сили прогресу (розвинуте у теорію «неминучого загострення класової боротьби в умовах побудови соціалізму»), войовничого атеїзму та пролетарського інтернаціоналізму як антитези «буржуазного патріотизму». Водночас, і я на цьому хочу особливо наголосити, в українських реаліях доби сталінської «еволюції згори» спільний для усіх регіонів СРСР тиск як наслідок проведення «комуністичного експерименту» доповнювався і посилювався такою залежністю на вертикалі «центр – периферія», котру слід розглядати через призму імперського, а отже й колоніального дискурсів.

Сьогодні доповідачами вже порушувалася проблема поліетнічного підходу у вивченні та викладанні історії нашого минулого. Станіслав Владиславович тут згадував про відомого політолога Вадима Карасьова, котрий зауважив, що нинішнє «посилення тиску на тему Голодомору – є свідченням того, що взятий курс на формування моноетнічної держави». Мені здається, що у даному випадку сам шановний Вадим Карасьов робить системну помилку, трактуючи проблематику голоду з орієнтацією на стереотипне її бачення виключно як етнічно-української. Насправді Голодомор став трагедією не лише етнічних українців, але і євреїв, поляків, німців. Зараз у мене аспірант успішно працює над кандидатською дисертацією про голод в єврейських землеробських колоніях та єврейських містечках. Ми знаємо про те, що гинули від голоду в Україні і німці-колоністи, і болгари, і греки. Головне ж полягає у тому, що навмисно організований голод став знаряддям сталінської влади, котра у такий спосіб намагалася забезпечити себе та ліквідувати потенційні загрози, серед яких реалізація українського проекту була чи не найвиразнішою. Голодомор уповільнив процес формування української політичної нації. Це треба усвідомлювати, і про це треба говорити, тоді і не виникатимуть сумніви у тому, що апеляція до теми голоду в сучасній Україні може «заважати» реалізації завдань, що нині стоять перед нами.

Я вже не раз піднімала питання і про те, що ера Голодомору – це не лише розорення і нищення голодом сільського населення. В умовах сталінської військово-промислової модернізації страждало також

населення міст, навіть тих, котрі відносилися до категорії промислових гігантів. Хоча робітники цих регіонів, зокрема Донбасу, перебували на централізованому постачанні, але ж та пайка від держави була абсолютно недостатньою для забезпечення повноцінного харчування і самого робітника, і його родини – а родини українські в ті часи були великі, мали по 5 – 10 дітей. Робітників держава грабувала, постійно знижуючи розцінки праці та збільшуючи норми обов'язкової до виконання роботи. Справжнім стихійним лихом були численні державні позики, котрі примусово нав'язувалися робітникам (як і селянам) і які подекуди становили значну частину заробітку. Промислові гіганти в умовах сталінської «революції згори» швидко зростали, а добробут робітників – ні. Збереглися унікальні фотографії початку 1930-х рр., зроблені одним із американських кореспондентів у Запоріжжі: на них – величний Дніпроград на фоні жахливих землянок і бідності, якою було позначене життя «будівників соціалізму». І чи не у радянській, а потім – ніде правди діти – у сучасній українській політиці визискування населення промислових регіонів (в першому випадку – задля реалізації примарних планів соціалістичного будівництва, а в другому – задля особистого збагачення певних «політиків» та «олігархів») криються причини соціальної апатії й розмитой ідентичності помітної значної частини населення наших східно-українських регіонів? Зараз поволі набирає обертів дослідження теми долі населення міст Донбасу в умовах Голодомору. Я переконана, нас тут очікують справжні наукові відкриття.

Останнє, як то кажуть, *last, but not least* – це компетентність як головна вимога до нас, науковців і викладачів. Аналізуючи наші вузівські підручники з історії, на жаль, не можу не відзначити того прикрого факту, що їх авторам подекуди явно не вистачає елементарного знання предмету, компетентності. Не розвиваючись у професійному плані, такого роду автори «застигають» на якомусь певному етапі свого життя, і вже далі волею-неволею, в силу незнання виступають банальними ретрансляторами різного роду стереотипів, зокрема і етнічних. Ось сьогодні у залі викладач кафедри історії НТУУ «КПІ» звернулась із слушним запитанням до колег-науковців стосовно одної з гострих тем у проблематиці голоду. Не маю сумнівів, що шановна професорка здатна забезпечити якісне викладання історії України у технічному вузі, і багато чого робить для поліпшення навчального процесу. Це одразу видно. А уявіть ситуацію,

якщо викладач не розбирається у темі голоду, взагалі не цікавиться новітніми академічними напрацюваннями, а з року в рік викладає матеріал за своїми старими конспектами. Як він зможе дати компетентні відповіді на численні питання студентів, котрі уповні можуть бути «підхоплені» з Інтернету і можуть носити суто провокативний або й фобійний характер?

З огляду на вищесказане, хочу наголосити своє особливе задоволення роботою сьогоdnішнього семінару, під час якого ми, академічні науковці, дістали прекрасну можливість поспілкуватися з нашими колегами – професорсько-викладацьким складом вищих навчальних закладів. Мені здається, що такі зустрічі мають бути регулярними, бо вони є продуктивними у контексті реалізації завдань, що стоять перед нами. Дякую за увагу.

*ПИЛИПЕНКО
ОЛЕКСАНДР ЄВГЕНОВИЧ,
завідуючий кафедрою
політології, соціології і права
Національного університету
харчових технологій,
доктор історичних наук,
професор*

ВИКЛАДАННЯ ДИСКУСІЙНИХ ТЕМ З НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Викладання новітньої історії України в сучасних умовах має свої особливості. Перед викладачами постає багато запитань. Як викладати, наприклад, історію Революції гідності 2013–2014 рр. та інші політичні події подальшого періоду. Адже більшість підручників застарілі. Як бути викладачам? Висвітлювати ці події на власний розсуд? Але це буде суб'єктивний погляд на історію. Варто зазначити, що навчальна дисципліна «Історія України» та пов'язана з нею «Історія української культури» визначені галузевими стандартами вищої освіти як нормативні дисципліни соціально-гуманітарного циклу для всіх технічних спеціальностей. В Міністерстві освіти і науки планується видання нової методичної літератури. Але в зв'язку з фінансовою нестабільністю і фінансовими проблемами держави видання такої кількості необхідної літератури може зайняти певний час. А процес викладання вже почався. Викликає багато питань і з теми останніх президентських і парламентських виборів. Як їх висвітлювати? Незрозуміло для багатьох викладачів як подавати на лекціях події в Криму. Але найбільш дискусійною темою, яка викликає наразі найбільші розбіжності у істориків – це події на Сході України, в Донецькій і Луганській областях. Одні вчені вживають термін «військова агресія Російської Федерації проти України».

Заступник міністра освіти і науки Павло Полянський вважає найбільш точним терміном, який об'єктивно відображає події на Сході держави, «російсько-українська війна». Причому країни він називає саме в такому порядку, як прийнято в міжнародно-правовій історичній традиції: спочатку названа країна-агресор, а потім країна, яка постраждала внаслідок її неправомірних дій. На відміну від цієї офіційної думки, кандидат історичних наук Надія Прягіна вважає вживання таких термінів передчасним, оскільки не було офіційного оголошення війни з боку Росії. А президент Російської Федерації Володимир Володимирович Путін неодноразово офіційно заявляв, що його країна не є стороною конфлікту в Україні. Ще до сьогодні немає єдиної точки зору і не вироблено загальної концепції фахівцями.

Немає чіткої позиції щодо зазначеної проблеми не лише в Україні, але й у країнах Європейського Союзу. Більшість європейських вчених і політологів використовують найбільш точні, на нашу думку, варіанти, називаючи останні події в нашій державі «збройним конфліктом» або «громадянською війною». Звичайно, історія все розставить на свої місця і віддасть кожному належне. Але як бути сучасникам цих подій, які мають чесно і об'єктивно викладати історію студентам у вищих навчальних закладах вже невідкладно в наші дні? Зазвичай вчені розробляють єдину стратегію і теорію, а вже потім готують до друку нові підручники.

Чимало дискусій викликають окремі події Другої світової війни, зокрема роль ОУН і УПА у визволенні України і протистоянні авторитарній політичній системі СРСР. Не вирішено остаточно питання про роль окремих керівників повстанського руху. У зв'язку з відкриттям архівів, останнім часом з'явилось багато матеріалів про репресивну систему тоталітарної держави, про головне управління контррозвідки НКО СРСР СМЕРШ («Смерть шпигунам»), утворене за постановою ДКО в квітні 1943 р. Будучи своєрідним симбіозом військового командування та спецслужб, ця організація окрім своїх основних функцій – захисту армії від проникнення ворожих елементів, – стала поряд із органами НКВС та НКДБ іще одним знаряддям сталінської політики. Під час визволення України СМЕРШ не тільки «чистив» армію, а й викривав «ворожі підпільні організації» та винищував серед місцевого населення тих, хто співпрацював з німцями. Зокрема, на початку лютого 1944 р. на території Київської області СМЕРШ 1-го Українського фронту ліквідував підпільні організації,

створені в 1941 р. представниками центру ОУН у Васильківському, Фастівському, Бишівському та Обухівському районах.

23 березня 1944 р. вийшла директива Головпуру Червоної армії «Про роботу з призваними із визволених районів західних областей Української РСР», згідно з якою перша перевірка на благонадійність відбувалася вже під час мобілізації, в якій неодмінно брали участь офіцери місцевих чи фронтових органів НКДБ. Тих, хто співпрацював з німцями (якщо вони не заслуговували на вищу міру покарання), відправляли в тил для подальшої перевірки або направляли в штрафні батальйони, де вони мали «спокутувати свою провину перед Батьківщиною за те, що активно не виступали проти німців».

У західних областях України діяльність СМЕРШу набула особливого розмаху: тільки у квітні 1944 р. було здійснено 444 операції «по виявленню учасників ОУН, банд групи УПА». Внаслідок цих дій було затримано понад 9 тис. осіб, убито тих, хто чинив опір, – 260. Серед затриманих СМЕРШ виявив 534 активних учасників ОУН та УПА. Решта була передана органам НКВС, НКДБ, направлена до спецтаборів НКВС, на збірно-пересильні пункти та до військкоматів. У травні було проведено 168 операцій, у ході яких смершівці затримали 7 650 чоловік, серед яких виявили 493 активних учасників ОУН і УПА. Упродовж цього місяця в боях з повстанцями було вбито 1100 осіб.

В основному ж СМЕРШ проводив свої операції проти місцевого населення, завдаючи попереджувальні удари та здійснюючи карально-показові акції. Накази № 270 і № 227 робили солдатів і командирів безправними. Після вигнання Червоною армією німецьких військ із Східної Європи Сталіну здавалася можливою реалізація своїх завоювальницьких планів. Однак союзники перешкодили здійсненню цих мрій, що призвело невдовзі до виникнення «холодної війни» між ними й СРСР.

За архівними даними, які нині стали доступні дослідникам, із майже 9-мільйонної радянської армії 2 млн. чоловік здалися в полон, кинувши зброю; 1,5 млн. перейшли на бік німців зі зброєю; 500 тис. були захоплені в полон за різних обставин; 1 млн. чоловік стали дезертирами (із них 657 354 було виловлено, 10 200 розстріляно, інші зникли безслідно). 800 тис. були вбиті й поранені, приблизно 1 млн чоловік розсіялися в лісах, 980 тис. відступили на схід. Пропали безвісти 20 генералів і 182 432 офіцери. 106 генералів (у тому

числі кілька командувачів арміями) потрапили в полон. Але точна кількість загиблих у цій війні ще й досі невідома. Тому різні джерела подають різні приблизні дані.

«Історія – це факт», – вчив нас великий вчений і громадський діяч Михайло Сергійович Грушевський. Так, основним завданням історика є пошук і правильна трактовка маловідомих широкому загалу фактів. Але що робити дослідникам модерної історії України, коли фактів недостатньо? Використовувати відомості засобів масової інформації недоцільно. Вони не можуть бути науковими джерелами. При знайомстві з різними публіцистичними виданнями стає зрозумілим, що вони подають свої власні факти і трактування, не схожі одні на інші. Вітчизняна історія суттєво відрізняється від історій сусідніх народів, наприклад Росії, Білорусії, Польщі тощо. На думку доктора історичних наук, члена-кореспондента НАНУ О. Удода, в цьому плані важлива діяльність українсько-російської та українсько-польської комісій істориків. Унікальним за своїм значенням є проект «Нариси історії України» для російського читача та «Нариси історії Росії» для українського. Він покликаний поставити крапки в усіх дискусійних питаннях історії різних народів.

Виходячи з вище зазначеного вважаємо доцільним запропонувати наступні заходи:

1. Необхідно створити при Міністерстві освіти і науки України, при Національній Академії наук України спеціальні робочі групи, які займалися б вивченням дискусійних тем і останніх історичних подій в державі.

2. Підготувати спеціальні навчальні посібники для студентів вищих навчальних закладів різних форм навчання по новітній історії України. До складу авторського колективу залучити найбільш авторитетних вчених, в тому числі з кафедри історії Національного технічного університету «КПІ».

*ПАСТУШЕНКО
ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА,
старший науковий
співробітник
відділу Другої світової війни
Інституту історії України
НАН України,
кандидат історичних наук*

ПОДІЇ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ І ВІЙНА НА СХОДІ УКРАЇНИ ЯК ВИКЛИКИ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Дякую за можливість взяти участь у роботі методичного семінару. Тут прозвучало дуже багато зауважень і нарікань на те, що держава мало приділяє уваги гуманітарній політиці, викладанню в школі. Але мені здається, що якраз істина – як нам викладати історію, як нам розуміти той чи інший період, що нам із цією історією робити – народжується якраз у ході таких формальних та й неформальних зустрічей, під час діалогу фахівців між собою, діалогу фахівців із громадськістю. У ході таких зустрічей ми, науковці, дістаємо більш виважені і прийнятні рішення стосовно тих чи інших питань і це краще, ніж, наприклад, дістати інструкцію від Інституту національної пам'яті чи нового Міністерства інформації, чи спущені «згори» методичні вказівки, як саме викладати той чи інший період історії, що нам треба говорити з того чи іншого приводу. Здавалося б, така втрата часу – цілий день посидіти, послухати і поговорити на семінарі – але це якраз і є той процес вироблення нових думок і намагання зрозуміти наші проблеми.

Мої наукові зацікавлення – це історія Другої світової війни, Україна у цих подіях. Я намагалась підібрати для вас думки моїх

колег-дослідників. Оскільки я за своєю професійною діяльністю намагаюсь відслідковувати рух дискусій у цій проблемі, то постараюсь вам коротко переказати, що пропонують мої колеги.

Очевидно, що події Другої світової війни та які сталися восени минулого року, нині продовжуються в Україні – це революція і війна – вони проходили під знаком, під символами, під риторикою Великої вітчизняної війни, Другої світової війни, і якщо перші акції протесту молоді, студентів відбулися під прапорами державними і Євросоюзу, то з нагнітанням обстановки і посиленням протистояння з'явилася й символіка Другої світової війни: червоно-чорні прапори Української повстанської армії, Організації українських націоналістів. І чим далі посилювалась боротьба і переходила до збройного спротиву, тим більше ми, скажімо, на Майдані бачили символіку війни, вже бачили портрети Степана Бандери і той же клич – гасло «Слава Україні! Героям Слава!», яке тепер стало загальноукраїнським, воно взялося не звідкись, а із нашого з вами минулого, з часів Другої світової війни.

Так само поступово і протилежна сторона – дещо пізніше, але все ж таки прийшла до використання символіки Великої вітчизняної війни. Якщо на перших великих мітингах прибічники президента В. Януковича виходили під прапорами партії регіонів, з національними прапорами, то згодом символом боротьби проти європейських устремлінь України і зрештою антиукраїнським символом стала георгіївська стрічка. І якщо ще 9 травня вона, хоч і мала негативну конотацію, але все ж таки майоріла на вулицях Києва, Львова, Харкова, Одеси, тобто використовувалася легально як символ Перемоги і участі у переможній Великій вітчизняній війні. То після очевидної активізації бойових дій, анексії Криму, війни з жертвами, оця георгіївська стрічка вже стала символом війни, відвертим символом агресії, символом сепаратизму й протистояння. І вже зараз просто так зустріти в Києві машину з цією стрічкою, або людину з цією стрічкою просто неможливо, бо це вже не сприйметься толерантно – передусім тому, що це символ війни: ми знаємо, що під час бойових дій учасники позначають себе, оскільки форма майже ідентична, особливими кольоровими стрічками – наші військові ідентифікують себе жовтою стрічкою, а протилежна сторона, російські військові – георгіївською.

До речі, цього року під час відзначення 9 травня ми могли спостерігати за цікавим моментом, була зроблена спроба ввести нову

символіку – червоний мак. Ця символіка за кордоном давно використовується стосовно подій Першої світової війни, а у нас, в Україні цього року цю символіку можна було побачити на одязі молоді, старших людей, активно популяризував її й Український інститут національної пам'яті.

Крім зовнішніх маркерів, дуже загальних під час подій на Майдані, активно обговорювалась і обговорюється тема фашизму. Ми чуємо взаємні звинувачення у проявах фашизму з боку однієї та другої сторони, є спроби прив'язати до фашизму діячів Майдану, активістів революції Гідності. Широко, досить болісно і тривало, особливо у Західній Європі, обговорювалося питання: чи Майдан є фашистським протестом, чи ні і т. ін. Щойно вийшло спеціальне число «України модерної», з яким можна ознайомитися в Інтернеті, і там зібрано дуже багато статей відомих дослідників, політологів, котрі аналізують, що таке фашизм, що це є правий радикалізм і чи його можна застосувати, чи ні до подій в Україні. Також цього року багато часописів європейських, американських вийшли під знаком української революції 2013 – 2014 рр., я вже не кажу про міжнародні конференції. Якщо вам цікаво, то почерпнути важливі думки можна з матеріалів конференції «Мислити з Україною», що була проведена в Києві. Це був великий міжнародний форум, його ініціаторами були відомі дослідники Тімоті Снайдер і французький філософ Бернар Анрі Леві. Доповідачі на цій конференції вдавалися до непрямих аналогій подій, які нині відбувалися, із подіями часів Другої світової війни: перемовини з Путіним лідерів західних держав щодо України визначалися як нова «Мюнхенська змова», окупація Криму порівнювалася з аншлюсом гітлерівською Німеччиною Австрії. Між іншим, у Москві російський професор Андрій Зубов за статтю, в котрій він порівнював дії сучасного російського керівництва з гітлерівським режимом, був звільнений з роботи. Між тим, найостанніші публікації відомих авторів так само містять паралелі між Гітлером і Путіним, між діями нацистської Німеччини і путінської Росії. Звернемося, наприклад, до публікації Тімоті Снайдера, що він її написав як реакцію на виступ Путіна перед істориками, де той заявив, що пакт Молотова-Ріббентропа насправді була дуже позитивна подія, і правильними були дії Сталіна. Або, приміром, подивимося на блог Андрія Ілларіонова, де він буквально по пунктах, дуже детально розкладає, аналізує і порівнює текст виступу В. Путіна у Сочі з

посланнями А. Гітлера Н. Чемберленові в серпні 1939 року, звертає увагу на дуже схожі аналогії, конструкції обох виступів і меседжів, посланих світові лідером нацистської Німеччини і путінської Росії. Тобто, ця проблема є постійно на слуху, і від інтерпретації подій Другої світової війни, від того, настільки ми знайдемо місце України в цих подіях, як ми їх собі пояснимо, власне, і залежить наше майбутнє. Отже, нам треба визначитись, яке майбутнє ми бачимо і від того, зрештою, залежатимуть наші інтерпретації минулого, що саме з минулого ми хочемо взяти з собою.

А зараз я пропоную вам звернути увагу на те, що саме представляє собою концепт Великої вітчизняної війни – цей ідеологічний конструкт, який остаточно сформувався в епоху Л. Брежнєва, хоча початки його створення відносяться фактично до 1941 року, тобто до початку цієї війни. Головні офіційні меседжі полягали в тому, що Радянський Союз спирався на ентузіазм народу, на прагнення взяти на себе жертви заради колективного успіху, заради перемоги. Війна і кожна подія у війні розглядалися діалектично, тобто кожна поразка обов'язково передбачала майбутню перемогу, кожна подія наближала до тріумфу країну рад. СРСР використав цю війну, щоби заснувати нову традицію сили і вищості. І війна, і перемога над нацизмом стали прикладом перемоги існуючого соціалістичного ладу, прикладом вищості політичної системи Радянського Союзу над іншими державами тощо.

Слід визнати, що у полоні цього дискурсу перебуває сучасна російська історична наука. Але і в Україні ми, за 23 роки державної незалежності, попри намагання дослідити окремі якісь теми з історії Великої вітчизняної або Другої світової війни, так і не спромоглися вирватись із цього конструкту, а він дуже обмежений, бо в ідеї переможного походу на Берлін, який загалом складає Велика Вітчизняна війна, дуже багато притаманних цій війні подій і явищ просто не мають права на існування. Ми вже не говоримо, про те, що радянський концепт Великої вітчизняної війни з його акцентуванням на беззастережній перемозі, замовчує тему втрат, проблему військовополонених тощо – в у Червоній армії понад 3,5 мільйона тільки вмерли від голоду й хвороб у нацистських таборах – замовчується й тема окупації, вона просто ізолюється, замовчуються втрати цивільного населення, Голокост і так далі.

Разом із тим хибною є кожна наша спроба намагатися на основі концепту Великої вітчизняної війни побудувати якийсь «свій національний варіант» Вітчизняної війни, бо це виходить щось схоже на

таку ситуацію, коли росіяни кажуть: «Наші діди воювали». Але ж і ми також може відповісти, а наші діди теж воювали, бо мільйони українців були у Радянській армії, і Берлін штурмом брали не тільки росіяни, прапор перемоги встановили над Рейхстагом і росіянин, і українець Олекса Берест. Якщо ми зосередимося, скажімо, лише на тому українському сегменті війни з Німеччиною, котрий був пов'язаний із діяльністю ОУН і УПА – організації, котрі намагалися реалізувати ідею творення національної модерної держави, то ми також не досягнемо консенсусу, не зможемо створити загальнодержавну концепції війни.

Тому я пристаю до думки мого колеги, Владислава Гриневича, котрий відзначає, що з точки зору написання і розуміння історії війни кращого дискурсу, ніж постколоніалізм, ми не знайдемо. Справді, якщо подивитись на події Другої світової війни, в епіцентрі яких перебувала Україна з точки зору колоніалізму, і розглядати війну як спроби нацистської Німеччини і Радянського Союзу опанувати або втримати багату на ресурси колонію, якою і була територія України, то тоді можна зрозуміти і участь українців у Червоній армії – як частини колоніального народу у складі армії імперської – і антирадянські дії Української повстанської армії, члени якої не відчували себе частиною колонії, можемо ми не виправдати, але глибше зрозуміти природу антипольських дій УПА, котра виступала проти колонізації українських земель з боку Польщі.

Щодо обвинувачення українців у вбивствах під час війни єврейського населення, то буде неправильним виходити тут на якісь узагальнення й висувати таке типологічне бачення українців як винуватців Голокосту. Населення українське в роки війни не мало державного утворення, не мало воно й свого управління, і не можна дії людей, які справді брали участь у каральних акціях проти євреїв, видавати за дії цілого народу.

Іще один підхід до творення сучасної концепції Другої світової війни – це розглядати події війни у широкому історичному контексті. Це те, про що говорять мої колеги – дослідники Владислав Гриневич, Віталій Нахманович, про це, власне, і книжка Тімоті Снайдера «Криваві землі». Очевидно не можна обмежувати цю війну лише хронологічними межами 1941 – 1945 рр. або 1939 – 1945 рр., тому що ті процеси, які розпочалися в Україні від Першої світової війни, вони дали свої результати або впливали на події, які відбувались під час

Другої світової війни і, звичайно, наслідки цієї війни ми переживаємо до сьогоднішнього дня. Очевидно повоєнні роки, аж до смерті Сталіна – це і є той рубіж, котрим можна закінчувати аналіз подій минулої війни. Так само важливо брати ширший географічний контекст, бо історія України – це не тільки сучасна територія нашої держави, бо ми її отримали у 1945 році, вірніше у 1954 році, якщо мати на увазі Крим. Українські землі дуже короткий період перебували разом під однією політичною системою, ідеологічною, в одній державі, а більшість українських земель перебували у складі різних держав. Тому, говорячи про події війни, ми маємо знати, що в цей час відбувалося в Польщі, бо дистрикт Галичина входив до складу Генерал-губернаторства Польщі, ми маємо знати, що у цей час відбувалось в Угорщині та у Румунії, бо Трансністрія і Буковина були територією Румунії і т. ін. Ну і, звичайно, соціальний контекст та етнічний є дуже важливими для розуміння подій війни, бо ж Україна – це земля і держава не лише одних українців. Той багатонаціональний етнічний колорит, котрий ми мали і який, на жаль, на даний момент у більшості своїй ми втратили – це також дуже важливе врахування цих моментів, і дає відповіді на питання, чому події відбувались таким, а не іншим чином. Я коли намагалась з'ясувати певні моменти стосовно історії спалених сіл, то мені говорили очевидці – то це ж було татарське село, або грецьке село – його спалили росіяни, а це було чеське село – тому його німці не зачепили, а це було польське село – через те його спалили і т. д. Ясно, що знання таких моментів дозволяє не лише краще прояснити якісь події, а дає більш глобальне розуміння нашої історії. Ну і, звичайно, важливим є включення до концепту війни подій Голокосту – тому, що не тільки для європейської, але й світової громадськості Друга світова війна – це у першу чергу події Голокосту, а на території України перебувала чверть європейської спільноти євреїв і серед втрат України також чверть становили євреї. І питання не у тому, що ми повинні про Голокост знати, а питання в тому, як про це ми маємо пам'ятати. Я би дуже радила всім причитати статтю Віталія Нахмановича, яка вийшла в «Українському тижні», де він несподівано для загальносвітової концепції пропонує не оцінювати Голокост як унікальне явище в світовій історії, а розглядати його «з глобально-історичного погляду» на тій підставі, що «Голокост має ті ж самі ідеологічні джерела, що й Голодомор чи депортація кримських татар, а з морального стоїть в одному ряду з вірменською різаниною

чи трагедією Хіросими». Дослідник наголошує, якщо дивитись на Голокост як на унікальне явище, то ми одягаємо такі дуже чіткі маркери на всіх інших учасників Голокосту – українців оцінюємо тільки як колаборантів і тих, які тільки сприяли убивствам євреїв, німців – як ініціаторів Голокосту тощо. Оскільки час іде і живих свідків цих подій фактично вже не залишилося, ми не можемо дозволити, аби сучасний молодий ізраїльтянин дивився на німця чи на українця, як на потенційних своїх убивць. Тобто, Нахманович пропонує у такий спосіб Голокост повернути історії і зробити його частиною національних історій.

Говорячи далі про постмодерн і постколоніальний дискурс у контексті оцінок війни, важливо звернути увагу на методику. На думку Олени Стяжкіної – доцента Донецького національного університету, яка останнім часом має дуже багато виступів і публікацій – ми воюємо з Великою вітчизняною війною, з цією імперською війною її ж методами. Тому важливо відмовитись від дискурсу героїв, невинних жертв і зрадників, бо ми фактично лише заміняємо одних героїв на інших, одних невинних жертв на інших невинних жертв, одних зрадників на інших зрадників, а історія, вона була не такою простою, не усі були герої, а були і героїні, а і не всі жертви були зовсім невинні, а були і жертви, які свідомо йшли на цей крок, свідомо жертвували своїм життям, і були не лише зрадники, а і люди, які залишилися на окупованій території і мали сміливість просто жити і виходити заміж, одружуватись, народжувати дітей, влаштовувати вистави, писати вірші і книжки тощо. Дослідниця пропонує відмовитись від поетики перемоги у війні і зосередитися на тому, що війна – це у першу чергу зло, що жертви не можуть виправдати всі наші лаври переможців, бо жертви – це головне. І в методичному плані дуже важливо звернутися до таких методик, як мікроісторія, історія повсякдення, біографістика, усна історія.

Я наведу тільки один приклад такої вдалої, на мій погляд, діяльності. Мій колега, Микола Боровик з Київського національного університету, на історичному факультеті має курс для магістрів з усної історії. У ході засвоєння курсу студентів пропонується записати одне інтерв'ю, розтекстувати його і підготувати короткий реферат, розповісти, що він думає. І от Микола Андрійович, аналізуючи інтерв'ю про окупацію, про війну – а студенти його вже більше 300 інтерв'ю назбирали за три роки викладання цього курсу –

дійшов цікавого висновку про те, що усні історії людей, розповіді їх біографічні не вкладаються у загальноприйнятую хронологію подій, бо ми ділимо їх на довоєнний час, війну, повоєнні часи, а в розповідях людей дуже часто, особливо політично не заангажованих, ідеологічно не підкутих – у них жах починається від голоду і закінчується лише після смерті Сталіна, у їхніх спогадах немає подій революції 1917 року, у них революція пов'язується з українськими визвольними змаганнями 1920-х рр. А 1930-ті роки для людей – це суцільний жах і війна, абсолютно спокійно і без розривів, входить у цей жах, як природна його складова, і війна з нацистською навалою, а закінчується цей жах лише після смерті Сталіна, коли припинився жорсткий тиск на суспільство і коли почалося покращення матеріального життя населення.

Тому, я думаю, що в цій ситуації головне – не зациклюватися на пропагандистських штампах наших супротивників і не намагатися відповідати на кожний закид у інтерпретації війни, натомість зосередити свою увагу на вибудовуванні свого власного бачення минулих подій і досягти їх розуміння, уже враховуючи, ким і з ким ми хочемо бути в майбутньому – незалежною модерною чи постмодерною національною державою, складовою Європи чи чимось іншим, і від цього виходити у наших трактуваннях подій минулої війни. Дуже дякую вам за увагу.

*КОСТИЛЄВА
СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА
завідувач кафедри історії
ФСП НТУУ «КПІ»,
доктор історичних наук,
професор*

ВІДКРИТІ ПІДХОДИ У ДОСЛІДЖЕННІ І ВИКЛАДАННІ ДЕЛІКАТНИХ СТОРІНОК УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Скажіть, яка ваша пам'ять і я скажу вам, яким є ваше здоров'я. Це твердження цілковито стосується не лише людей, але й країн. Кожна нація має свої «проблеми» з пам'яттю: прагне забувати неприємні сторінки і гіперболізувати переможні та героїчні. Приміром, у Сполучених Штатах Америки не досить поширеними є дискусії про геноцидне нищення корінного населення – індіанців, так само як і про ядерне бомбардування Японії у роки Другої світової війни.

Сьогодні у кожної чи майже у кожної нації існує декілька історій, які зазвичай помітно різняться між собою. Колективні пам'яті тут нерідко вступають у конфлікт із офіційною історіографією. І в цьому наочно виявляються проблеми самої історичної науки.

Сучасна Україна також має «делікатні сторінки історії», які переважно залишаються за лаштунками офіційної історіографії, не говорячи вже про вузівські курси з вітчизняної історії. Якщо провести, так би мовити, певну класифікацію усіх таких «незручних питань», то можна побачити, що загалом вони репрезентують доволі широке коло проблем.

У своєму виступі я хочу детальніше зупинитися на тих питаннях, котрі так чи інакше пов'язані з особливостями національної політики та міжнаціональними відносинами.

Однак перш, ніж перейти до викладу проблеми, очевидно варто роз'яснити, що саме я маю на увазі під поняттям «відкритий підхід» у обговоренні «делікатних проблем історичного минулого України». Отже, «відкритий підхід» – це вільне академічне вивчення і наповне легливе «проговорення» на суспільному рівні усіх «неприємних», «делікатних» сторінок історичного минулого, це є заперечення досить поширених і донині практик «замовчування», «напівправди», «свідомо невірних інтерпретацій» непростого історичного минулого в науковому та освітньому процесах.

Як на мене, «Ахіллесовою п'ятою» вітчизняної освітянської практики досі залишається практично повне ігнорування ролі національних меншин у творенні сучасної Української держави. На висвітлення їхньої історії та аналізі взаємостосунків з українцями у викладачів зазвичай «не вистачає часу», але передусім – усвідомлення важливості цієї теми. Враховуючи на те, що ми живемо в поліетнічній та полікультурній державі, в якій відбувається процес формування єдиної політичної нації, що її складають представники усіх народів, які населяють Україну, вочевидь ми просто зобов'язані урахувувати цей фактор.

Звернемося, для прикладу, до висвітлення у вузівських курсах вітчизняної історії Кримського ханату та історії кримськотатарського народу. З огляду на те, що цей народ – найбільша компактна мусульманська спільнота, що мешкає в Україні, висвітлення її історії та взаємостосунків з українцями потребує осмисленого, виваженого і делікатного підходу. В радянській історіографії поширеною була інтерпретація історії кримських татар як історії «ворожого» до слов'янства народу і «антагоністичної» культури. Складовою цього «концепту» була й історія сталінської депортації кримськотатарського народу, яка фактично замовчувалася і наукою, і в підручниках, проте яка одночасно «морально виправдовувалася» як акт «справедливого покарання» татар за «суцільну колаборацію з ворогом». На превеликий жаль, за роки існування української державності ця схема майже не зазнала кардинальних змін – принаймні стосовно освіти. Нерідко іще у підручниках з історії можна прочитати про «татар-ворогів» і навіть побачити малюнки «ворогів – татар» із кривими шаблями, які ведуть на мотузках у полон українських дівчат – ясир. Це стосується не лише вузівських, але й шкільних підручників. Відтак, де-факто формується фобійне уявлення про мусульман та іслам, як ворожу цивілізацію й до того ж «культурно нижчий» світ.

Між тим, як свідчать сучасні академічні дослідження, культурний рівень у Кримському ханаті не лише не був нижчим, але й можливо дещо у чому вищим за той, що існував на східнослов'янських землях. Зокрема через той-таки іслам, що вимагав ретельно вивчати Коран, на землях Криму у середньовіччі панувала майже цілковита письменність. З іншого боку, наслідком работоргівлі та вивезення українців до Криму населення ханату стало складатися в помітній частині з слов'ян – в різні часи їх було до 10%, причому значна частина слов'ян прийняла іслам, ставши потому складовою кримськотатарського народу. Так само, враховуючи на географічну близькість і активну культурну взаємодію, українці багато чого запозичили від татар – починаючи від взірців зброї та елементів одягу (згадаймо козацтво), і закінчуючи мовним взаємозбагаченням: у сучасній українській мові є понад 4000 слів тюркського походження, які прийшли до нас саме через Крим. Це такі «українські слова», як козак, майдан (!!!), килим, бахча, гарбуз, тютюн, отаман, осавул, товариш тощо.

Слід мати на увазі те, що і українці, і кримські татари мали доволі схожу долю бездержавних народів. За часів сталінізму вони сповна пізнали випробувань репресіями, депортаціями, обидва значною мірою втратили національну ідентичність тощо. Сподіватимемося, що спільним, попри все, буде і майбуття обох народів у незалежній і демократичній Україні.

Таким чином, висвітлюючи у вузівських підручниках не просту і контраверсійну історію обох народів, вочевидь слід бути дуже обережним і намагатися робити наголос на факторах, які єднали обидва народи в історичній перспективі.

Далі, особливого такту і обережності слід дотримуватися при викладанні історії українсько-польських стосунків. Передовсім, ми тут маємо справу з народом, що уособлює в собі католицьку культуру, яка має дуже глибоке коріння в Україні. Культура Західної і Правобережної України значною мірою формувалася під впливом Польщі. Польська цивілізація – це значною мірою і архітектура Львова, і замки Поділля, багато чого іншого. Зважимо також і на те, що сучасна Україна – також і католицька країна, тут проживає близько 5 млн. вірних цієї конфесії. Не кажучи вже про те, що Польща стало виступає стратегічним союзником нашої держави.

Однак і у вивченні, і у викладанні історії українсько-польських стосунків усе ще залишається не подоланою традиція замовчування

або ж політичного тлумачення однієї з болючих історичних проблем – Волинської трагедії, чи як її подекуди ще називають – Третньої українсько-польської війни.

Вочевидь у процесі викладання цього вкрай дражливого питання, нам слід дотримуватися академічності і не впадати в емоції. Як відомо, цей етнічний конфлікт став наслідком багатьох різних факторів. У роки Другої світової війни та політична напруга, яка тривалий час визрівала поміж українцями і поляками – ще з міжвоєнного періоду – була роздмухана нацистською окупаційною владою. Дестабілізація ситуації врешті призвела до поновлення відкритого конфлікту поміж обома народами, що призвело до численних людських жертв.

Важливим є також врахування того, що в роки війни активно дискутувалося питання повоєнного статусу цих земель: Польщі чи Україні ці землі належатимуть. Очевидно, що і цей факто відіграв свою роль у жакливиx етнічних чистках, жертвами яких стало цивільне населення. Адже ясно, що і польські, і українські політичні керманичі «були зацікавлені» в тому, аби звільнити Волинь від «ворожого етнічного елементу».

Тут слід наголосити іще на двох важливиx моментах.

По-перше, найбільш емоційним і неконструктивним у науковиx і політичних дискусіях останнього часу є питання про те, хто ж саме почав цей «цикл насильства»: поляки чи українці, УПА чи АК. Напевно обидві сторони були вже до цього конфлікту готовими і не бачили його у форматі мирного вирішення. При цьому приводом до нападів виступала явна чи позірна підтримка протилежною, «ворожою» стороною німецького режиму.

По-друге, жертвами цього братовбивчого конфлікту стали декілька сотень тисяч людей, яких було вигнано з їхніх домівок, а 50 тис. поляків і 20 тис. українців (найбільш обґрунтовані дані) було вбито. Врешті, українські і польські повстанці продовжували воювати як проти Червоної армії, що поверталася, так і поміж собою аж до кінця 1944 р.

Наразі дискусії про Волинь точаться у широкому спектрі, на одному полюсі якого – поляки (переважно репатріанти із Західної України та їхні нащадки), які вважають Волинську трагедію актом геноциду проти польського населення, вину за яку несуть українці і український націоналізм й відмовляються визнавати польську частку провини. А з іншого, протилежного полюсу – українські націоналісти, в уяві яких Волинські події – справедлива відплата за

історичні кривди, яких зазнали українці від поляків і польської влади упродовж декількох століть, а особливо в міжвоєнній Польщі.

Між тим, як на мене, є цілком зрозумілим, що викладаючи цей сумний період в історії українсько-польських взаємин, необхідно прагнути донести до студентів якомога повнішу картину історичних подій. Водночас є зовсім неприпустимим ані замовчування факту вбивства українцями поляків і поляками українців, ані влаштування такого собі «змагання жертв».

Ще однією національною меншиною, стосунки з якою українців були сповнені трагічних подій, які нині продовжують так чи інакше замовчуватися, є євреї. А ключовими темами, які спричиняють «складнощі» при викладенні історії України у вишах – це теми погромів євреїв у роки Громадянської війни та участь частини українського населення у Голокості.

При висвітленні питань Громадянської війни слід насамперед визнати, що однією з її найбільших трагедій стали єврейські погроми. Вони вчинялися практично всіма ворогуючими сторонами – білими, червоними, петлюрівцями, повстанськими отаманами – і практично завжди проти беззахисного цивільного населення.

Виправданням цього не можуть слугувати ані ідеологізовані твердження про начебто поголівну участь євреїв у революції, ані посилення на їхню «традиційну ворожість по відношенню до українства».

Слід згадати, що єврейство в часи Громадянської війни було представлене у різних політичних таборах, що виборювали владу. В Директорії УНР активно діяло Міністерство єврейських справ. Водночас помітною була й частка євреїв у органах радянської влади, зокрема у верхівці РКП(б). Були євреї і у Білому русі, і серед ідеологів махновщини. Однак при цьому більшість українського єврейства в роки війни залишалась аполітичною та пасивною.

Між тим, війна обернулася жакливою трагедією для єврейської громади України. Приналежність до того чи іншого політичного табору, так само як і проголошення нейтралітету не гарантували рятування від *погромів*. За приблизними даними протягом 1917 – початку 1921 р. у 524 населених пунктах України відбулося 1236 погромів, унаслідок чого загинуло від 30 до 60 тис. осіб.

Слід наголосити, що хоча причетними до погромів виявилися практично усі діючі тут сили: Біла і Червона армії, війська Директорії та отаманські загони, моральну відповідальність за це несуть

українці, адже вони на час погромів складали переважну більшість вояків у всіх цих формаціях.

Це саме стосується і трагедії Голокосту, участь у якому частини українського населення часто-густо або замовчується, або відверто ігнорується. Певною мірою тут можна провести аналогію з моральною проблемою, яка виникла свого часу у Польщі після виходу із друку книги американського історика Яна Томаша Гросса «Сусіди». В ній розповідається про те, як на початку Великої вітчизняної війни мешканці одного села в СРСР – етнічні поляки – винищили всіх своїх колишніх сусідів – євреїв. Цей факт викликав велике збурення у польському суспільстві і призвів до активного дослідження проблематики участі у Голокості поляків, адже досі ця тема не розглядалася.

Парадоксально, але факт. Книга Шимона Редліха «Разом і нарізно у Бережанах», яка оповідає про схожі події в Україні, попри те, що вона була давно вже надрукована, не викликала в українському суспільстві жодного збурення. Виходить, що ці складні і делікатні сторінки історії українське суспільство час від часу прагне не помічати і не згадувати. Але це хибний шлях, який не призведе до між-етнічного порозуміння та формування відкритого суспільства. Вочевидь єврейські погроми 1941 р. на Волині і в Галичині потребують відкритого обговорення й неупередженого наукового аналізу.

Ми знаємо, що ставлення місцевого населення до німецької політики по відношенню до євреїв було різним: від виразного осуду до безпосередньої участі в екзекуціях. За деякими відомостями, у перші дні німецької окупації антиєврейські погроми відбулися у 58 містах і містечках Західної України, тут загинуло 24 тис. євреїв. Між 30 червня і 7 липня близько 4 тис. євреїв було вбито у Львові німецькими підрозділами за участю української допомогової поліції. Пізніше, 25–27 липня тут було вбито ще 2 тис. євреїв. Українська міліція також допомагала німецьким поліційним підрозділам під час антиєврейських «акцій», які здійснювалися потім, зокрема вони брали участь у «акції депортації» в серпні 1942 року і остаточній «акції очищення від євреїв» (Judenrein) у травні 1943 року. Українську міліцію також використовували і в німецьких трудових таборах, і у таборах смерті. Допоки ще виразно не з'ясована роль ОУН у цих подіях, але можна стверджувати, що вона несе за них свою долю, принаймні моральної відповідальності.

Підсумовуючи сказане, хочу наголосити, що нам, науковцям незалежної України, іще належить створити достовірну і правдиву картину етно-політичної історії, яка дозволить уникнути замовчування і політизованого тлумачення «делікатних» тем у вітчизняній історії. Однак дотепер науковцями вже і напрацьовано досить матеріалу для того, аби викладання вітчизняної історії у вищій школі базувалося на прагненні донести до студента якомога повнішу картину історичних подій, без приховування «складних» сторінок історії, без ідеологізованого маятника – або «прикрашування» або «очорнення» цієї історії, з акцентом на гуманістичних цінностях як імперативу у виховному процесі.

*ЧОРНОБАЙ
ПАВЛО ОЛЕКСІЙОВИЧ,
доцент кафедри історії
та політичної теорії
ДВНЗ «Національний
гірничий університет»,
Кандидат історичних наук,
доцент*

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДІСЦИПЛІН У ТЕХНІЧНИХ ВНЗ

Шановні колеги, у своєму короткому виступі я акцентуватиму вашу увагу на проблемах, з якими сьогодні стикаються викладачі вищих технічних навчальних закладів. Власне, я хочу поділитися тими проблемами, що ми їх маємо, і сподіваюсь у ході дискусії ми зможемо знайти шляхи їх вирішення.

Як ви знаєте, Дніпропетровськ нині найближче знаходиться до подій, які відбуваються на сході України. Відповідно серед студентів нашого університету досить багато вихідців саме із тих регіонів. Ситуація склалася така, що діти приїхали навчатися в університет, а їхні батьки залишилися вдома. Існує дуже велика проблема стереотипного мислення частини таких студентів, це справді проблема, з якою нам потрібно розбиратися, однак ми повинні також враховувати думки цих молодих людей.

Іще одна проблема, що нас хвилює – студенти технічних навчальних закладів серед тих предметів ЗНО, які вони складали, не обов'язково мали історію. Тому виходить так, що викладати історію України чи історію української культури нам фактично доводиться починати «з нуля», проводячи лікнеп певного роду. Зрозуміло, що за таких умов нічого такого нового, якоїсь аналітики ми дати не

можемо. А крім цього, відповідно до щойно прийнятого «Закону про вищу освіту» виникли незрозумілі перспективи – ідеться начебто про те, що нам скорочуватимуть навчальне навантаження і що ми тепер більше ставатимемо науковцями. На прикладі нашого університету можу сказати таке: якщо раніше ми викладали в одній групі лекцію і вели в ній практичні заняття, то тепер зведено в одну аудиторію чотири групи, котрим треба читати лекцію. На останній моїй лекції, скажімо, були присутні щонайменше 110 студентів і я вже порався з ними, як міг. Крім цього, скорочується кількість практичних занять, переноситься увага саме на індивідуальну роботу. І також індивідуальна робота іде за рахунок скорочення консультацій, керівництва творчими роботами студентів тощо і це, звичайно, також проблема, бо не завжди за таких умов студентам можна допомогти обрати ту чи іншу проблему для поглибленого вивчення, зацікавити їх.

Як ми виходимо з такої ситуації? Окрім того, що у нас триває викладання дисциплін, також на базі кафедри створено історико-краєзнавчий клуб «Грані». Щорічно він обирає певного роду проблематику для вивчення і дискусій, яка попередньо з нами узгоджується. Наприклад, у 2014/2015 навчальному році це була тема, присвячена життєвому і творчому шляху науковців та історії наукових шкіл нашого навчального закладу. Тему ми приурочили до 115-ї річниці заснування нашого університету. За аналогією з НТУУ «КПІ», котрий у минулому році відзначав 115-ту річницю. Традиційно ми поглиблено вивчаємо й історію Придніпров'я. Ось у такому ключі ми працюємо, при цьому акцент у викладанні історичних дисциплін ми робимо особливий, прагнемо перейти від хронологічного підходу до людиноцентричного або антропоцентричного.

Звичайно, у першу чергу ми маємо запитання до Міністерства освіти і науки з приводу того, як далі буде працювати щойно прийнятий «Закон про вищу освіту». Як пройде його імплементація, а також хочемо зрозуміти, як запрацює наказ міністра освіти про включення в основну частину навантаження політології та соціології. Можливо мої колеги мають відповіді на поставлені мною запитання. Буду вам вдячний.

ЧОРНЕНЬКИЙ
ЯРОСЛАВ ЯРОСЛАВОВИЧ,
доцент кафедри
українознавства,
документознавства та
інформаційної діяльності
Української академії друкарства,
кандидат філологічних наук,
доцент

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ НАВЧАЛЬНИХ ВИДАНЬ

Шановні колеги, я у своїй короткій доповіді хочу зупинитись на проблемі комплексного підходу у викладанні гуманітарних дисциплін. Необхідність цього підходу ми усвідомили, власне, завдяки нашим студентам, котрі виявили чималий попит на лекційні матеріали і всі інші навчально-методичні видання, які супроводжують увесь процес навчання.

Ми почали із того, що підготували до кожної лекції так званий зошит із включенням до нього тексту лекції та усіх матеріалів до практичної роботи – для самоконтролю, навчальні і контролюючі тести, змістові тематичні модульні контрольні тощо. Завдяки цьому студенти дістали цілі блоки завдань на кожну тему. Таким чином, студенти вже не ходять до викладача і не кажуть, що, мовляв, ви нам цього не дали, ми того не прослухали – усі необхідні для засвоєння лекції навчальні матеріали вони вже мають під рукою. Крім того, додатково ми підібрали джерела, за якими студенти можуть готуватися по конкретній темі. А проте, у наших матеріалах ми не подаємо тих відомостей, котрі відсутні у лекції та у методичних вказівках.

Додатково ми працюємо і над створенням віртуального середовища, тобто так званих комплексів для вивчення дисципліни. Ці комплекси містять усе – від навчальної програми до підсумкових складових змістових модулів.

Таким чином, ми сповідуємо у навчальному процесі антропоцентричний підхід, прагнучи, аби студент був у центрі того, що він вивчає. Але, зрозуміло, що студенти у нас – я гадаю, що всі викладачі про це знають – бувають різні, є кращі, але є і гірші. Попри це, розроблені нами навчально-методичні комплекси надають прекрасну можливість будь-якому студентові вчитися, полегшують процес засвоєння матеріалу.

Звичайно, нашим привілеєм є те, що у Академії друкарства є прекрасні можливості надрукувати необхідну кількість підготовлених нами навчально-методичних видань. Ми вже розробили такі комплекси з релігієзнавства, української культури, наразі напрацьовуємо матеріали з історії української культури, плануємо також до видання матеріали з історії української культури. Процес підготовки таких видань – тривалий, він забирає і часу, і сил чимало. Над комплексами працює цілий авторський колектив.

Особисто я вважаю що подібні комплекси є надзвичайно перспективною справою, адже надають можливість забезпечити студентів усім необхідним для вивчення тієї чи іншої дисципліни. На мою думку, навчальні комплексні можуть бути використані для глибшого засвоєння студентами цілої низки гуманітарних дисциплін – історії України, політології, соціології, філософії, права. Дякую за увагу.

ВІЛЬНА ДИСКУСІЯ

Чернега Петро Миклайович, завідувач кафедри НПУ імені М.П.Драгоманова, доктор історичних наук, професор:

Тема нашого семінару – «Актуальні проблеми викладання історії України та історії української культури у вищій школі». Хотілося б, щоби ми максимально наблизились саме до цієї теми, а не так, як до цього питання підійшов професор О. А. Удод. Ми знаємо про успіхи Інституту історії України НАН України. Але нам, вузівським викладачам, потрібно розібратися в тому, яким же має бути зміст навчальної дисципліни «Історія України», як її викладати у вищій технічній школі, як на гуманітарних факультетах, на що слід звернути увагу, нам потрібно також обговорити проблеми з викладанням історії української культури. Ну а тут лунають якісь такі загальні речі, загальні оцінки історії. У нас одна третина населення взагалі проти української національної ідеї, проти нашої держави. Це має пронизувати всі наші доповіді.

Костилева Світлана Олександрівна, завідувач кафедри історії НТУУ «КПІ», доктор історичних наук, професор:

Шановні колеги, цьогорічний семінар справді має для нас особливе значення, бо провадиться він у непрості часи. Сьогодні ідеться не лише про обстоювання демократичного, європейського вибору України, не тільки про збереження її територіальної цілісності, але й про саме існування української держави. В умовах громадянського протистояння, котре нині триває на Сході, особливо виразно виявляється конфлікт історичних пам'ятей і ідентичностей. За цих умов особливого значення набуває державна історична політика, котра нерідко виступає як потужна зброя, за допомогою якої обстоюються цілком певні геополітичні і політичні інтереси – на жаль, часом далекі як від історичної правди, так і від цінностей демократії. Як сьогодні академічна наука може прислужитися історичній політиці та історичній освіті в Україні для підготовки висококваліфікованих спеціалістів, спроможних обстоювати власну думку, позбавлених будь-яких стереотипів і стійких до будь-яких не толерантних пропагандистських впливів, як можемо ми, історики-науковці і викладачі докласти своїх зусиль до формування і зміцнення демократичної системи цінностей в Україні – на ці питання нам сьогодні і належить дати відповіді. Тому

і формат нашого цьогорічного заходу особливий – це формат зустрічі академічних науковців і вузівських викладачів.

Ковальський Борис Павлович, професор кафедри історії НТУУ «КПІ»

Мені здається, шановні колеги, що не варто скакати по гречці, яку ще не насипали на пічці. Цілком зрозумілим, що для того, аби щось викладати, необхідно мати відповідну базу. Ось у Росії, академік Фоменко розповідає усім, що Ісус Христос народився 1185 року. То що, ми повинні розповідати про це у студентській аудиторії? Думаю, що нам необхідно знати новітні підходи до вивчення кардинальних проблем вітчизняної історії. Це потрібно для нас, вузівських викладачів, як для спеціалістів, адже питання вдосконалення змісту навчальних програм, підручників стоїть перед нами досить гостро.

Хитровська Юлія Валентинівна, доцент кафедри історії НТУУ «КПІ», доктор історичних наук, доцент:

У мене запитання до професора Станіслава Владиславовича Кульчицького і до Лариси Дмитрівни Якубової. Ми викладаємо на нашій кафедрі історію України, програму побудовано за проблемно-хронологічним принципом, і один із модулів програми якраз присвячено етнополітиці. Зараз, на фоні подій, що відбуваються в Криму і на Сході, на тлі загострення російсько-українських відносин, студенти часто питають мене, навіщо ми намагаємося у викладанні згладжувати «гострі кути» в історії українсько-російських відносин. В цьому році, буквально у цьому семестрі, я була здивована тим, що деякі студенти технічних спеціальностей (це теплоенергетичний факультет) питали мене на лекції: «Чому Ви у своїй лекції не звертаєте увагу на те, що після великого голоду 1932 – 1933 рр. на сході України, зокрема у Луганській і Донецькій областях, у хати померлих від голоду українців заселили приїжджих росіян?». Так мені і ставили питання: «Як із цим бути? Чому Ви про це не говорите? Адже це правдиві факти». Тому я звертаюсь до вас, шановні колеги – академіки з проханням роз'яснити це питання саме з погляду академічної науки. Дякую.

Кульчицький Станіслав Владиславович, завідувач відділу історії України 1920 – 1930 рр. Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор:

Я думаю, що потрібно говорити про те так, як про це кажуть документи, хоча і з застереженням про те, що документи можуть не

розкривати самої суті справи, а показувати лише те, що лежить на поверхні. Ясна річ, не треба нічого приховувати, потрібно говорити про гострі речі, тим більше, що студенти технічних вузів подекуди виявляють більший інтерес до гуманітаристики, ніж самі гуманітарії. Відносно конкретної події, пов'язаної із заселенням росіянами вимерлих підчас голоду поселень, то так дійсно і було, і це не таємниця. Відомо, що у 1933 – 1934 рр. в Україну прибуло дещо більше 100 тисяч переселенців, частина з них повернулася потім додому. Як бачите, в Україну переселили відносно незначну кількість людей з Росії, у всякому разі це не могло вплинути на демографічні процеси після великого голоду.

Якубова Лариса Дмитрівна, провідний науковий співробітник відділу історії України 1920 – 1930 рр. Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор:

Я так само не бачу проблеми у тому, аби реагувати на гострі питання студентів. Я взагалі, коли викладала, заохочувала студентів ставити гострі запитання, бо це допомагає формуванню громадянської позиції молоді. Тим не менше, у нас існує величезна проблема масованої інформаційної атаки. Треба усвідомлювати, що наші діти відучились читати книжки, краще вони читають скачані книжки, але найбільше – інформацію з мас-медіа. А покладаючи руку на серце, ми мусимо визнати, що в медіа курсує спадщина концепту «двох Україн», суто політичного концепту, який ми маємо врешті повалити спільними зусиллями задля майбутнього України. Цей концепт був дуже зручний для нашого політикуму, на ньому паразитувала як опозиція, так і правляча партія, вони проходили до влади, експлуатуючи цей концепт, стравляючи людей між собою. Використовували цей концепт для того, щоби утримувати владу, і кожні вибори у нас перетворювались на питання життя і смерті. Ось так і говорили: «Зараз, якщо не оберете Юлію Володимирівну, то вся Україна завалиться», «От зараз, якщо не оберете Віктора Федоровича, то все завалиться». Постійно експлуатували питання про те, хто кого годує: Донбас Україну і навпаки, хто є справжніми українцями – західники чи східняки тощо. Нам треба принаймні зараз усвідомити, що спекуляція на таких темах – це шлях у нікуди, у безодню. І те, що наші діти мають споживати той продукт, який висить у глобальній мережі, це наша проблема, бо ми ж не маємо змоги взяти і відключити

усі ті російські сайти, вони як висіли, так і будуть висіти, і нікуди від цього не подінешся. Так, справді, був в історії епізод, коли росіяни заселялися в будинки померлих від голоду українців. Але ж не було до радості тим людям, і більше половини з них, за підрахунками Генадія Єфіменка, потім повернулися до Росії. При цьому ж переселяли в ті хати і українців, і врешті переселенці з Київської і Волинської областей в переважній масі залишилися у будинках померлих українців. Але наступне питання, яке ми маємо висвітлити студентам, то це статус цих переселенців – це ж були закріпачені колгоспні селяни, які доживали свій вік у жахливих побутових умовах, у голоді і холоді, без паспортів, замкнені у межах колективізованих господарств. Це були не чекісти, які виконували злочинні накази влади, а такі самі селяни – скривджені, ображені, позбавленні засобів існування, позбавленні власної національної культури, можливості вільно обирати шлях у житті для себе і для своїх дітей. Щастя і нещастя у Радянському Союзі на всіх було одне. І тут, якщо говорити про гострі питання в етнічному вимірі, то їх просто безліч. Візьміть, приміром, склад НКВС: кого там було більше – поляків, латишів, євреїв, росіян, українців? Можна про це вільно говорити, не потрібно обходити ці питання, але водночас слід донести до свідомості пересічного українця просту, як світ, думку: не було в міжвоєнний період у тоталітарному суспільстві національності, за національність знищували у ГУЛАГУ, за національність розстрілювали, за віру і за національність знищували російських донських козаків і старожитніх мешканців Луганщини й Донбасу – ну хіба що євреїв трошки там оминули, решта знищувалася за етнічність, бо існував класовий підхід: були вороги більшовицької влади і ті, хто її підтримував, хто міг робити за наказом будь-яки злочин, не зупиняючись перед тим, що перед тобою батько, син, сват, зять, кривний родич, не кривний, однієї національності чи іншої. Національність за більшовиків мала бути одна – більшовицька, решта перебувала у андеграунді життя.

Кудряченко Андрій Іванович, директор Інституту всесвітньої історії НАН України, доктор історичних наук, професор:

Мені приємно відзначити, що Юлія Валентинівна Хитровська захищала докторську дисертацію в Інституті історії України. І правильно, що ставляться такі гострі питання, котрі не потрібно обходити. Інша справа, як саме їх інтерпретувати. Тут мій підхід, вірніше

порада для викладачів чи науковців така: у будь-якій темі важливо бачити не тільки локальну проблему, але і ширший контекст. Давай-те згадаємо і про те, що іде напередодні Голодомору, у 1930 – 1931 рр. з України було депортовано сотню тисяч селян – «куркулів», і місцева біднота заселила їхні хати. При розкуркуленні забирали у людей особисте майно – шапки, одяг, тулуби – усе це місцеві розподіляли між собою. І це ж були здебільшого українці.

Питання із залу до старшого наукового співробітника відділу історії Другої світової війни Інституту історії України НАН України Тетяни Вікторівни Пастушенко:

У мене до вас таке запитання, шановна Тетяно Вікторівно, як ви ставитеся до пропозиції вилучити з підручників історії України термін Велика Вітчизняна війна і залишити термін Друга світова війна. Це у методичному плані для викладачів буде дуже цікаво.

Пастушенко Тетяна Вікторівна, старший науковий співробітник відділу історії Другої світової війни Інституту історії України НАН України:

На таких семінарах нам, дослідникам, увесь час задають це питання. Звісно, якщо розглядати його концептуально і не виокремлювати 1941-й рік, то слід говорити про події Другої світової війни в Україні. Якщо ми дотримуватимемося антиколоніальної концепції, то я за те, аби у заголовках, загальних маркерах ця війна називалась як Друга світова, Але це абсолютно не означає, що поняття Велика вітчизняна війна стає під заборону, і ми не маємо права його вживати, використовувати його у своїх публікаціях, літературі, а тим більше змусити старих дідусів і бабусь говорити, що я, мовляв, не учасник Великої вітчизняної війни, а я учасник Другої світової. Тобто, я проти такої чіткої категоризації, мова тут іде лише про наукову концепцію, яка впливає на наші всі подальші інтерпретації, але, знову-таки, це не означає, що Велика вітчизняна має потрапити під заборону.

Шевчук Тетяна Вікторівна, доцент кафедри історії НТУУ «КПІ», кандидат історичних наук:

Я абсолютно згідна з вами у тому, що є величезний інтерес до теми Другої світової війни, і одним з показників того є те, що до

мене звернулися студенти з проханням прочитати їм окрему лекцію з історії Другої світової війни. У нас такої окремої лекції не було, то довелося спеціально готувати. І знову ж таки, згідна з вами у тому, що тема Другої світової війни – багатокомпонентна, тут і полонені, і зброя, і втрати і так далі, і так далі. Але час для читання лекції досить обмежений, то якою буде ваша порада, на яких саме моментах, заходячи у студентську аудиторію, нам краще зосередити свою увагу – на окупаційному режимі, зброї, процесах політичних?

Пастушенко Тетяна Вікторівна, старший науковий співробітник відділу історії Другої світової війни Інституту історії України НАН України:

Мені здається, що було б цікаво запропонувати студентам – можливо не до лекції, а до семінару – попитати у своїх родинах, хто і де був під час війни. А там уже на основі цих матеріалів готувати якісь реферати, коментувати їх. Це буде цікаво, бо можливо станеться якесь сімейне відкриття. Утім, зважаючи на профіль Київської політехніки як технічного вузу, то, можливо, було б цікаво зосередитися на якихось технічних моментах війни, бо ж ніде правди діти – війни часто стають рушіями технологічних новацій і у зброї, і в медицині, і навіть Друга світова завершилась винайденням атомної зброї. Тобто, варіантів насправді дуже багато, то я думаю краще поцікавитися у студентів, про що їм хотілося б дізнатись.

Станик Олена Юріївна, в.о. завідувача кафедри історії України і суспільних дисциплін Черкаського державного технологічного університету:

Шановний Павло Олексійович, ми сьогодні багато говорили про важливість виховання патріотизму, і про складні питання, які необхідно розглядати, а я хочу спитати, чи взагалі буде у нас з вами можливість викладати гуманітарні дисципліни у технічних вузах? Я до чого це кажу, чому задаю це питання, бо Міністерство освіти і науки скасувало наказ № 642 від 2009 р., що визначав перелік обов'язкових гуманітарних дисциплін для вивчення, зокрема і у технічних вузах. Обов'язковими були історія України, історія української культури, українська мова, філософія і так далі. Якщо цей наказ тепер скасовано для того, аби привести нормативну базу у відповідність до «Закону про вищу освіту», то чи залишиться у нас взагалі можливість

виховувати студентів і давати їм знання з гуманітарних дисциплін? Дякую.

Чорнобай Павло Олексійович, доцент кафедри історії та політичної теорії ДВНЗ «Національний гірничий університет», кандидат історичних наук:

Звичайно гуманітарна складова дуже потрібна, і я думаю, що якби вона працювала на повну, ми не мали б сьогоднішньої гуманітарної катастрофи на Сході країни. Питання Ваше і для мене питання.

Бабіна Олег Валерійович, Національний університет кораблебудування, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін:

Шановні колеги, я саме за відповіддю на ці питання прийшов на цей семінар. Хочу спитати у киян, може вони ближче до влади, до Міністерства освіти і науки, може щось чули з цього приводу, бо взагалі то нині ідеться про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента – воно начебто і гарно звучить – але коли ліквідуються нормативні дисципліни, тоді у навчальних планах технічних спеціальностей буде скасовано нормативну частину, залишиться лише професійно орієнтована частина. Тоді вийде так, що за вільним вибором студентів буде історія, політологія і соціологія, і т. ін. Виходить, якщо у нас, умовно кажучи, 10, 15, 20 випускаючих кафедр технічних, то ми маємо піти до кожного завідувача кафедри і домовитися про внесення гуманітарних дисциплін до переліку таких, що пропонуються до вибору. Мені здається, що кафедра історії НТУУ «КПІ» за нинішніх умов має стати центром обговорення цих важливих проблем. Власне, наразі стоїть питання про саме існування соціально-гуманітарних дисциплін у технічних вузах. Ось про що хотілося поговорити б сьогодні, без сумніву дякуючи усім представникам академічної науки за їх важливі виступи. Дякую.

Ковальський Борис Павлович, професор кафедри історії НТУУ «КПІ»:

Довгий час ми з колегами воювали на «гуманітарному фронті» з нашими керівними інституціями за те, щоб у вузах викладалася історія – у першу чергу, історія України. На зламі 1990-х перспектива, що ця дисципліна збережеться у вузі, не була очевидною. Натомість лунали розмови про те, що ці кафедри у вузах, особливо технічних,

непотрібні. Були міністри, котрі нам казали: ми вирішимо цю проблему так, що аж земля чорна буде. А ми їм казали, що земля мабуть буде-таки чорна, а вас, як міністрів, уже не буде, так і вийшло, що тих міністрів уже немає, а історія України у вузах є і буде, і не тільки історія України буде, але і увесь гуманітарний цикл, бо гуманітаризація – це важливіший елемент підготовки інженера, громадянина України, інтелігента. І що це буде за інтелігент, якщо він поняття не матиме про свою історію національну. Я хочу подякувати за участь у нашому семінарі колег з Інституту історії України НАНУ – однієї з найповажніших наукових установ нашої країни. Думаю, що Інститут історії за нинішніх умов взагалі міг би взяти на себе функцію координатора напрямів наукової діяльності по всій Україні, бо наразі така координація відсутня, і це погано. Цілком зрозуміло, що мені сподобались виступи наших колег – серйозні виступи досвідчених науковців, кожний доповідач висловлювався з проблеми, що її він вивчає, демонструючи свої глибокі знання і водночас майстерність у популяризації досліджуваної проблеми. Безперечно, новітні досягнення наших науковців допоможуть нам у вдосконаленні змісту навчальних програм історичних дисциплін. І це дуже важливо, бо сьогодні сфера інформаційна настільки розвинута, що коли викладач приходить в аудиторію не підготовлений, то студенти можуть досить швидко посадити його «у калюжу», в якій він сидітиме там як та жаба на купанні. Безумовно я згідний і з тим, що на методичних семінарах нам належить активніше обговорювати практичні проблеми роботи із студентами. Але з іншого боку, питання удосконалення змістовного наповнення наших програм, змісту наших навчальних посібників, підручників – це також нагальне наше завдання, і тому подібні до сьогоднішньої зустрічі академічних науковців і викладачів є надзвичайно важливими.

Тюрменко Ірина Іванівна, завідувач кафедри історії документознавства НАУ, доктор історичних наук, професор:

Моя репліка стосується дискусій про реформи, які очікують найближчим часом на вищу освіту і, зокрема, технічні навчальні заклади. Я вважаю, що виключення гуманітарних дисциплін з обов'язкового циклу – це скоріше прагнення покінчити з радянською системою. Якщо ми візьмемо західну систему освіти, то там інший підхід панує – власне, у вишах існує нормативна частина, де є певна

частина кредитів, які студент має вибрати, а решту він обирає саме за вільним вибором. І якщо, скажімо, студентові легше вивчити не сапрамат, а історію, то, звісно, він побіжить за додатковими балами на історію, на мову тощо. Це те, що я бачила у Манітобському університеті під час перебування в Канаді. Тобто, я не знаю точно, про що думає наше Міністерство – останнім часом його дуже важко розуміти – але мені здається, що ми йдемо саме таким шляхом. Ще одна проблема полягає в тому, що наші студенти працюють, і ми не можемо не бачити цієї реальності. Треба студенту надати можливість в першому семестрі, якщо він працює, брати мінімальну кількість кредитів, а якщо він не працює, то брати максимальну кількість кредитів – власне, на цьому й будується західна система освіти. Тоді ми не матимемо й сталих груп: 30 студентів прийшли на перший курс – 30 університет закінчили. А ми матимемо рухливі групи, бо студенти кожного року мінятимуться, адже слухатимуть різні курси. Власне, це і є той підхід, який існує в американській системі. То будемо сподіватись на те, що нас саме така реформа і чекає. Але якщо наше Міністерство піде за принципом «хотіли, як краще, а вийшло, як завжди», то, звісно, може бути й колапс.

Удод Олександр Андрійович, директор Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, завідувач відділу української історіографії Інституту історії України НАН України, член-кореспондент НАПН України, доктор історичних наук, професор:

Шановні колеги, я дуже вдячний за ту дискусію, котра у нас тут сьогодні відбулася. Ви знаєте, що історики – як і медики – іноді мають такий «чорний гумор». І поки тривав наш семінар, то мені багато історичних персонажів пригадувались, а найбільше – генерал Дмитро Карбишев, це диво, що ми не замерзли, працюючи в такому, м'яко кажучи, прохолодному приміщенні із 10 ранку.

А зараз дозвольте висловитися стосовно чотирьох блоків питань, які так чи інакше звучали у ході дискусій. Перше стосується проблеми, порушеної колегою Хитровською Юлією Валентинівною щодо того, як нам варто викладати складні питання історії міжнаціональних, міжетнічних стосунків. Я гадаю, що найскладніше, що є в історії – це викладання міжнаціональних і міжрелігійних стосунків, легше говорити про гендерні взаємини. Приймів викладання

багато, вони вам усім відомі, і є вже досвід такого викладання у нас, в Україні. Я свого часу викладав історію і у середній школі, і в університеті, і спеціально займався вивченням історичного досвіду методики викладання історичних дисциплін у 1920 – 1930-ті рр. Зараз у нас панує методика з тої самої епохи, тоді вчителю історії надавалась чітка установка від «органів», що і як викладати, методичних кабінетів було дуже багато, а ефективним урок вважався лише тоді, коли вчитель зможе викликати емоційні співпереживання у учнів. Інспектор шкіл записував фрагменти з уроку і ставив найвищий бал тому вчителю, чий виклад проблеми викликав у учнів репліки на кшталт: «Ух, вони і гади», тобто прямо ненависть формувалась на уроці.

Звичайно, що в умовах толерантного суспільства нам така методика не підходить, але оминати різні важкі теми також неможливо, замовчування і напівправа – це ще гірше, і буде викликати зворотній ефект. Тому перший прийом – це аналогія, тобто коли розглядаємо питання про заселення у хати померлих від голоду українців росіян, то наводимо аналогії і з світової, і з нашої, української історії. Можемо згадати хоча б про депортації народів Північного Кавказу, і зосередитись на з'ясуванні смислів старого класичного принципу «поділяй і володарюй». Тобто, тут у дискусії будуть головними не міжнаціональні стосунки, а з'ясування питань, хто це чинив, і чому, і з якою метою, і чия це була ініціатива. З тим, щоби приглушити саме міжнаціональні стосунки. Ось і виходить, що і та сторона постраждала (українці), і інша сторона постраждала (росіяни).

Другий блок питань, пов'язаний з термінологією, поняттями Велика вітчизняна війна чи Друга світова війна. Моя позиція тут проста і очевидна: по-перше, не можна адміністративно щось заборонити, тим паче в історичній науці, в історіографії чи у змісті історичної освіти, як для історіографа, то взагалі тут проблем зовсім немає, а є Друга світова війна і Велика вітчизняна війна, і обидва терміни мають право на існування. Ось ми щойно відзначили сторіччя початку Першої світової війни, але ж так її почали називати лише у 1939 році, а до того, це була Велика війна. Хто його знає, не дай Боже, якщо ми зіткнемося із Третьою світовою війною, то як будуть називати війну 1939 – 1945 рр. Але оці заклики заборонити, відновити термін я відкидаю. Я дуже добре знаю і шкільні, і вузівські підручники, і навчальні програми. У нас термін Велика вітчизняна війна

ніколи не зникав із програм і підручників, був він і до 1991 року, був і після 1991 року, і в останні 5 років був. Так і було: участь України у Другій світовій війні та у Великій вітчизняній війні. І в підручниках 5-го класу це було, і 10-го, 11-го класів. Я не знаю, чому саме зараз почало лунати, знову ж таки непрофесійне наслідування деяким постулатам не стільки діаспорної історіографії, а більше явищу політизації історії. Взагалі це пішло від Романа Сербина, напевно знаєте його брошуру стосовно України в Другій світовій війні, де він нещадно критикує термін Велика вітчизняна війна і категорично виступає проти нього. Ось ми некритично це запозичили, і зараз воно перекочувало до нас.

Третій блок. Дуже мені сподобалось питання від колеги Політехнічного інституту про підходи до викладання історії Другої світової і Великої вітчизняної війни, на чому слід акцентувати увагу, що має бути головним – окупація чи економіка, чи зброя тощо. Я думаю, що найбільш перспективні напрями, котрі є сьогодні поширеними і в Європі – це принцип деромантизації історії війни, інколи його називають дегероїзацією війни, бо героїзм це у своїй суті теж поняття антигуманне, бо це вид смерті, а не життя. Тобто, головна сучасна світоглядна ідея у висвітленні історії війни – це її деромантизація, пояснення, що нічого у війні цікавого і красивого, і гарного немає і бути не може, бо війна – це ненормальне явище. Якщо сьогодні війна ведеться на Сході України, то тут провина двох чи трьох, чи кількох сторін, які воюють. Війна – це значить невміла дипломатія, нездатність побудувати гідну міжнародну політику. Тобто, засудження війни має бути однозначно, і з цього треба виходити. А другий підхід – це людина на війні, антропологічний підхід, доля людини, «окопна правда», Третій підхід – патріотизм, бо це вічна істина, це біблійна істина: той, хто захищає свою Батьківщину, свою правду – той заслугує на повагу. Оці речі, по-моєму, є перспективними і можуть дати відповідь на питання, які нас сьогодні більше хвилюють.

Ну і четвертий блок питань, що тут прозвучав, це управлінські, організаційні питання. На жаль, вони не є у компетенції академічних вчених, Академії педагогічних наук. Ми запрошували від Міністерства освіти представника департаменту вищої освіти, аби він міг відповісти на ці питання. На питання, які постали після введення в дію «Закону про вищу освіту», бо вони найбільше хвилюють сьогодні викладачів, ну і ситуація з нормативними дисциплінами, щодо

скасування наказу, про який ви згадували. Усі ці питання актуальні і, мені здається, шановна Світлано Олександрівно, потрібно і в резолюції нашого семінару сформулювати відповідні пропозиції, питання та спрямувати їх безпосередньо у департамент Міністерства освіти. А відповіді ми зможемо подати і через сайти, для ознайомлення суспільності.

Нарешті, повертаючись до суті нашого семінару, підтримую ініціативу Політехнічного інституту вести і надалі змістовний діалог академічних вчених із представниками університетської науки та університетськими викладачами. Дякую.

Продянюк Федір Миколайович, представник Київського національного університету технологій та дизайну:

Маю коротку репліку. Я підтримую викладання історичних дисциплін у технічному вузі, але проблема у тому, що іще пару років тому у нас було 10 викладачів-істориків на кафедрі, а тепер залишилось 2. Така перспектива, я боюся, очікує майже всі технічні вузи. Тому моя пропозиція, в першу чергу вона стосується Вас, шановна Світлана Олександрівно. Так склалося, що ви, кафедра історії НТУУ «КПІ», традиційно несе на собі «тягар» опрацювання методик викладання історичних дисциплін – причому не тільки у технічних вузах. Звичайно, ми раз на рік збираємося на семінар, і це добре, але я би пропонував створити сайт на Вашій кафедрі, так його і назвати «Актуальні проблеми викладання історичних дисциплін», створити постійно діючу площадку, щоби кожен із нас міг не раз на рік – у грудні приїхав до Києва, поділився своїми проблемами та поїхав додому – а протягом усього року мати діалог з колегами. Це потрібно, бо ми, викладачі історичних дисциплін технічних вузів, ми розпрошені, і фактично кожен у своєму вузі діє самотужки. А цей сайт надав би можливості налагодження повноцінного і постійного діалогу між нами. І ще прохання до наших науковців, провідних вчених Інституту історії України – можливо і ви б долучилися до цієї справи, аби дискусія була більш широка, можливо був би сенс на такому сайті і форум мати. Така моя пропозиція, і дай, Боже, щоби ми і наступного грудня місяця зустрілися в цьому залі знову для обговорення актуальних проблем викладання історичних дисциплін. Чомусь ми сьогодні залишили осторонь проблему, яка фактично зараз на перше місце виходить, – це проблема дистанційної форми

навчання. Сподіваюсь, що цю проблему на одному з наступних семінарів ми також спеціально обговоримо. Дякую за увагу.

Костилева Світлана Олександрівна, завідувач кафедри історії НТУУ «КПІ», доктор історичних наук, професор:

Шановні колеги, у ході сьогоденішнього семінару ми не тільки мали можливість ознайомитися з новітніми підходами у дослідженнях магістральних тем української історії, але й переконалися у безперечних перевагах багатоперспективного й відкритого підходів у викладанні складних тем вітчизняної історії. Це може стати гарною основою для вдосконалення навчального процесу. Думаю також, що робота сьогоденішнього семінару засвідчила, наскільки продуктивною може бути і наскільки є необхідною співпраця між академічною наукою і освітянами. Я думаю, що ми продовжимо цей діалог, водночас, зважаючи на пропозиції, що тут пролунали, ми організуємо в найближчий час семінар для обговорення проблем, пов'язаних із впровадженням у життя положень «Закону про вищу освіту України», зокрема перспективами гуманітаристики у вищій технічній школі. Дякую всім за увагу і до нових зустрічей.

РЕЗОЛЮЦІЯ
учасників семінару
«Актуальні питання викладання історії України
та історії української культури у вищій школі»
(Київ, 5 грудня 2014 р.)

Ми, учасники семінару «Актуальні питання викладання історії України та історії української культури у вищій школі» зібралися у непрості для України часи війни, невгасаючої конфліктності і нетерпимості, аби обговорити проблематику толерантності, бо переконані, що толерантність є головною нормою цивілізованого світу і що соціальна, релігійно-конфесійна, політична, врешті особистісна толерантність гарантуватиме мир і процвітання України.

Вважаємо за необхідне продовжити й активізувати професійний діалог поміж академічними науковцями та освітянами, пропонуємо для цього:

1. Продовжити обговорення науковцями і освітянами у рамках міжвузівського семінару «Актуальні питання викладання історії України та історії української культури у вищій школі» контраверсійних тем вітчизняної історії з тим, аби виробити консолідований підхід у їх викладанні у вищій школі.

2. Налагодити систематичний обмін інформацією поміж академічними установами, зокрема Інститутом історії України НАН України, і кафедрами історії вищих навчальних закладів, зокрема кафедрою історії НТУУ «КПІ».

3. Звернутися із проханням до Міністерства освіти і науки України про організацію і проведення у першій половині 2015 року у рамках міжвузівського науково-методичного семінару «Актуальні питання викладання історії України та історії української культури у вищій школі», який традиційно проводиться на базі НТУУ «КПІ», семінару/громадських слухань за участі представників МОН для обговорення питань, пов'язаних із перспективами гуманітаризації та гуманізації вищої технічної освіти в Україні, станом гуманітарних (історичних) дисциплін у вищій технічній школі в контексті реалізації положень Закону України «Про освіту» від 1 липня 2014 року та скасування МОН наказу № 642 від 9 липня 2009 року «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента».

Резолюцію схвалено одноголосно

ФОТОРЕПОРТАЖ З МІСЦЯ ПОДІЇ.
VII МІЖВУЗІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
У ВИЩІЙ ШКОЛІ»

Київ, 5 грудня 2014 р.

**Учасники обмінялись думками про стан і
перспективи викладання історичних дисциплін у вищій школі**

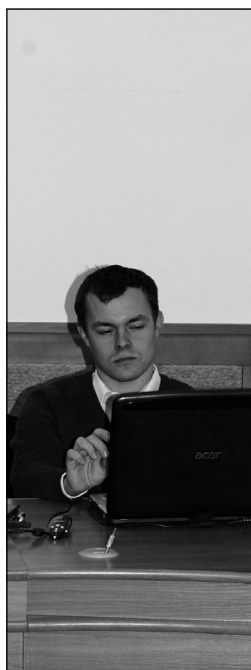

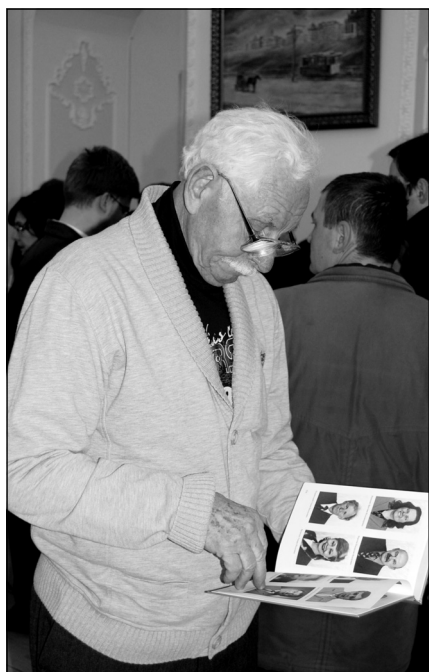

ЗМІСТ

<i>КИРИЧОК Петро Олексійович</i>	
Вітальне слово.....	5
<i>УДОД Олександр Андрійович</i>	
Історія як мистецтво пам'яті: роль історіографії у консолідації суспільства	7
<i>КУДРЯЧЕНКО Андрій Іванович</i>	
Про значення досліджень у галузі всесвітньої історії для української історичної науки.....	16
<i>Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ</i>	
Політична нація і громадянське суспільство: закономірності формування у незалежній Україні (1991 – 2014 рр.).	23
<i>ЯКУБОВА Лариса Дмитрівна</i>	
Донбас радянський багатонаціональний – «плавильний тигель» чи «всесоюзна кочегарка»: до питання про наслідки радянської національної політики та її вплив на українське націєтворення	35
<i>Людмила Володимирівна ГРИНЕВИЧ</i>	
Радянська політика творення голоду: академічні знання vs політизованих тлумачень.....	44
<i>ПИЛИПЕНКО Олександр Євгенович</i>	
Викладання дискусійних тем з новітньої історії України	52
<i>ПАСТУШЕНКО Тетяна Вікторівна</i>	
Події Революції гідності і війна на сході України як виклики для вітчизняних досліджень історії Другої світової війни	56
<i>КОСТИЛЄВА Світлана Олександрівна</i>	
Відкриті підходи у дослідженні і викладанні делікатних сторінок української історії	34
<i>ЧОРНОБАЙ Павло Олексійович</i>	
Про особливості викладання гуманітарних дисциплін у технічних ВНЗ	71

ЧОРНЕНЬКИЙ Ярослав Ярославович

Комплексний підхід у підготовці навчальних видань	73
<i>Вільна дискусія</i>	<i>75</i>
<i>Резолюція</i>	<i>88</i>
<i>Фоторепортаж з місця події</i>	<i>89</i>

**Міністерство освіти і науки України
Інститут інноваційних технологій і змісту освіти
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»
Інститут історії України НАН України**

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
У ВИЩІЙ ШКОЛІ**

**Матеріали
VII міжвузівського науково-методичного семінару
(м. Київ, 5 грудня 2014 р.)**

Київ – 2015